

A FÖLDKÖZÖSSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

Irta: TAGÁNYI KÁROLY.

A földközösség fogalma csak e század eleje óta ismeretes a tudományban. Azelőtt is hitték néhányan, hogy a földbirtok minden népnél kezdetben közös volt, s csak fokozatosan vált egyéni tulajdonná. E nézet azonban tudományos vizsgálat tárgyává csak azóta válhatott, midőn a földközösséget 1821-ben Olufsen Dániában, s vele majdnem egyidejűleg Oroszországban is¹ még mint élő intézményt fedezték föl s azt közvetlenül tanulmányozhatták. Csakhamar, nem is szólván az idevonatkozó szociálisztikus munkák nagy tömegéről, melyek azt mindjárt a napi élet problémái közé is belevonták, egész irodalom támadt e kérdés körül. A legtöbb tudós, mint az angol Sumner Maine, Seebohm, Gomme; a német Hanssen, Maurer, Nasse; az orosz Vaszilycsikof herceg, Kovalevszkij, Lyeskof; a francia Viollet, Glasson stb. stb., a földközösséget az emberiség egyik legprimitívebb intézménye gyanánt fogták fel, s ezen az alapon kutatásaikkal az ősi jogot és kulturát merőben új világításba helyezték. De nem hiányzanak azok sem, kik mint a hirneves Fustel de Coulanges, Tarde, Denman Ross, Szergejevics stb. tagadják, hogy a földközösség általános, primitív, ősi birtoklási forma volna, s még az orosz „mir“-t is újabbkori fejleménynek tartják.

Mink, eddig, a magunk anyagából semmivel sem járultunk e nagyfontosságú kérdések tisztázásához. A híres belga nemzetgazda De Laveleye 30 évi kutatás után egy terjedelmes könyvben² gyűjtötte össze a földközösségről mindenféle korból a világ legkülönbözőbb népeinél található adatokat, de a magyarországiakat — kivéve a délszláv házközösséget — köztük hiába keresnök. Nálunk is voltak többen, kik a magyar földbirtok eredetét szintén a földközösségben keresték, de ez csak, mintegy az ősi idők homályában tengődő *theória* szerepel jogi, gazdasági s történeti munkáinkban, — a *konkrét adatok*³ teljesen hiányoznak.

¹ Az orosz földközösségnek — a „*mir*“-nek — fölfedezését rendszerint Haxthausennek szokták tulajdonítani, de Szobjesztjanszkij „*Ucsenyija o nacjonalnych oszobennosztjach. Charkow, 1892*“ című művében bebizonyította, hogy már 1828-ban a lengyel Lelewel, 1839-ben pedig az orosz Chomjáfok foglalkoztak e kérdéssel, míg Haxthausen könyve tudvalevőleg csak 1847-ben jelent meg.

² „*De la propriété et de ses formes primitives. Paris, 1891*“, a *negyedik* kiadásban.

³ Az erdélyi szászok elözték meg bennünket ebben. A nemrég elhunyt nagy-

A külföldi analógiák utmutatásától segítettve, sikerült *ezeket az adatokat* összekeresnem, részint *a már közzétett*, részint pedig a még ismeretlen történeti anyagban. Ezuttal csak az első szükségre szoritkozom, midőn mindenekelőtt a magyar földközösségnek időnkinti földrajzi elterjedését, vagyis helyét a térben és időben szándékozom kijelölni.

I.

A kulturtörténet legtöbb kérdésénél, ugy ennél is: a mai állapotokból kell kiindulnunk s úgy menni visszafelé mindig régibb és régibb korba, hogy a még szemmel látható jelenségekhez fűzve a korunkhoz közelebb eső, bővebb, világosabb adatokat hogy aztán: a mentül régibb, annál homályosabb s szűkebb szavu emlékeket könnyebben megérthessük.

Korunkban általános a törekvés, hogy a földbirtok tulajdona mentül korlátlanabbá és személyesebbé váljék. A magyar földbirtoknál ez az elv a legnagyobb közvetlenséggel, jogilag: az ösiség eltörlésében, gazdaságilag pedig: a tagosításokban jutott érvényre. De még a tagosításoknál is a földbirtok teljes gazdasági függetlenítését csak ujabban látjuk következetesen végrehajtva, a mikor a birtokokat csakugyan a lehetőségig *egy* tagban hasítják ki. A régebben megejtett tagosítások, különösen a volt jobbágy-birtoktesteket rendszerint 2—3, sőt 4 tagra is darabolták széjjel. Ámde hogy ez mekkora haladást jelent a gazdasági önállóság szempontjából azt a hazánkban még mindig nagy számmal található tagosítatlan birtokok állapota mutatja. Ha egy-egy ilyen tagosítatlan határba kimegyünk, esupa vékony s hosszú földszalagokat látunk magunk előtt kiterítve, melyek a pókhálóhoz hasonlóan szövődnek egymásba. Itt aztán már az egy birtoktesthez tartozó szántóföldek és kaszálók nem 3—4, hanem 10—20—30—40 stb. darabban fekszenek szanaszét a határban, s darabjuk néhol egy fél holdnál is kisebb terjedelmű.

Ilyen helyzet mellett természetesen a kor elve: a gazdálkodási szabadság nem érvényesülhet, mert mentül kisebb részt, mentül több helyen bir valaki egy határban, annál inkább van másokra utalva. Ellenkezőleg ahhoz, hogy ő és szomszédjai is boldogulhassanak, egy-

érdemű szász történetirő *Teutsch Frigyes* még 1883-ban az „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde“ czimű folyóiratban (526—591. l.) „Beiträge zur Alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenland“ czim alatt egy igen érdekes tanulmányt több oklevéllel egyetemben tett közzé, mely a földközösséget hazánkban — ha mindjárt elfogultságból speciális szász intézménynek tünteti is föl — *először* konstatálja kétségbevonhatatlan adatok alapján. Ha Teutschnak e nagyfontosságú *felfedezése* mindjárt megjelenésekor kutatóinknak tudomására jut, talán másoknak figyelmét is felköltötte volna.

mással a gazdálkodásnak minden részletére nézve meg kell egyezniök, mert az egyéni szabadság nemcsak mások, de önnönmaga romlását okozná. Az ilyen határookban a gazdálkodás csakis az ugynevezett nyomós rendszer mellett lehetséges, a mely szerint a határ közakarattal előre megállapított vetésforgás s gazdasági rendtartás szerint műveltetik, amit tehát a gazdálkodási szabadság ellentétéül általán művelési kényszernek (Flurzwang; rotation obligatoire; angolul: run-rig; oroszul objazatyelnüj szjevo-oborot) neveznek. Hazánkban még sok község van e kényszer alatt. De a nagyobb baj az volt, hogy azt eddig jóformán csak a szokás szabályozván, sokan a községek nem csekély hátrányára e kényszer alól ki akarták vonni magukat. Ez birta rá legujabban törvényhozásunkat is, a „mezőgazdaságról és mezőrendőrségről“ szóló törvény megalkotására:

Az új törvény, az ilyen birtokoknak a művelési kényszer kötelező elrendelésével, az eddiginél biztosabb megélhetési módot nyújt addig is, míg a tagosítás azokban szintén végrehajtható lészen. Gazdasági előhaladásunk szempontjából ez természetesen a legnagyobb mértékben kívánatos is, — de másrészt mi sem nélkülözhetjük azokat a tanulságokat, a melyek ezekből az állapotokból a magyar föld kulturtörténetére nézve levonhatók. Mert minden tagosítatlan határban egy darab történet fekszik kinyitva előttünk a maga művelési rendtartásaiban, felosztásaiban, dülőiben, parcelláiban, azoknak terjedelmében, elnevezéseiben stb. Ethnografusoknak s történészeknek sietniük kell, míg az ősi magyar gazdasági életnek e nyomdokait a tagosítások a föld színéről el nem törlik.

Mert ha ma már mindezek csak akadályai a haladásnak és semmi értelmük sincs többé, lenni kellett olyan időnek, amikor az ilyen agyonparcellirozott határ a maga művelési kényszerével látszott legezészerűbbnek.

Hogyan keletkeztek tehát ezek a határok? Eddig azt hittük, hogy a századok óta szakadatlanul tartó osztzkodások, adományok, vételek, cserék, zálogok, öröklések stb. aprózták el annyira. Feltűnő azonban, hogy e parcelláknál a terjedelemre nézve mindenütt bizonyos szabályszerűség észlelhető, de másrészt ha e magyarázatot még csak el lehetne valahogy fogadni a nemesi birtokoknál, a volt jobbágyok birtokaira nézve, kik azok felett mentül kevesebb szabadsággal rendelkezettek — az már egyáltalán elégtelen.

A jobbágybirtokok szétszórtságát s az ezzel járó művelési kényszert: a Mária Terézia-féle urbáriumokban, s az ezen alkalomból készült földkönyvekben és határtérképeken is megtaláljuk. Kétségtelen azonban, hogy a szétszórtság nem az urbárium műve, hanem sokkal régebb annál. Mert az urbáriség rendezésének célja nem valami tagosítás, hanem állandó teleksegységek létrehozása volt. A jobbágytelkek

külső illetményeinek a *határban való helyzete* általában mindenütt a régi-
ben maradt. Csak ha egyiknél-másiknál, a községenkint megállapított
telekkulcs szerint, több vagy kevesebb földet találtak, annak megfelelően
vették el más telek számára, vagy adtak hozzá a máséból.

De már maga az a körülmény is, hogy egyáltalán az országban
ilyen általános telekredezésre szükség volt, méltán költheti fel figyel-
münket. Miért volt arra szükség? Erre a kérdésre feleletet már az
urbériség rendezésére kiküldött biztosoknak általánosan (Pauly munká-
jából is¹ ismert legfelsőbb utasításában is találunk. Az első fejezet 2.
cikkelyének 5. pontjához adott magyarázatban az van mondva: hogy
az országban itt-ott a jobbágytelkekhez nincsenek *állandó* szántóföldek
és rétek kiszakasztva, *hanem azok minden esztendőben felosztás alá
esnek*. A 2. fejezet 3. cikkelyének 9. pontja még világosabban mondja:
hogy azon esetben, ha valahol a jobbágyok állandóul kihasított szántó-
földekkel és rétekkel nem bírnának, *hanem azokat maguk közt évről-évre
sorsuzás szerint szokták volna megosztani*, akkor a biztosoknak az utolsó
osztás alkalmával kinek-kinek jutott földeket kelljen összeírni.

De hiszen a miről itt szó van, *az maga a földközösség!* világosan
körülírva s kétségtelen hitelességgel magállapítva. Most már értjük, miért
volt szükség Mária Theresia korában általános telekredezésre, mivel-
hogy az ország egy részében a földközösség uralkodott, vagyis ott az
egyéni tulajdon, a nyugateurópai telek és telekegység fogalma merő-
ben ismeretlen volt. A birtoktestek szétszórtsága s a vele járó mivelési
kényszer is mind, a földközösségből veszi eredetét. Emlékezzünk csak
vissza az urbárium biztosainak utasítására: hogy a jobbágyok szántó-
földjeit és rétejeit azon módon írják össze, a mint azok kinek-kinek az
utolsó osztásnál huzott sors szerint jutottak. Tagosítatlan határaink
tehát átlag *ma* is annak az utolsó felosztásnak képét mutatják, mintha
az — csak tegnap történt volna.

II.

Immár bizonyosan tudjuk, hogy Magyarországon még a mult század
60-as—80-as évei, vagyis az urbériség rendezése előtt sokhelyütt a föld-
közösség dívott. Ám ez csak általános kijelentés; a részleteket az illető
helyek egyenkinti felsorolásával az e korhoz legközelebb eső 1715. és
1720. évi nagy országos összeírásokban² találjuk feljegyezve.

¹ Constitutio rei urbarialis regni Hungariae. Vienna 1817, 4. és 385. l.

² Ezen összeírások tudvalevőleg az Orsz. Levéltárban őriztetnek. Idézeteimet
belőlük az év, a megye s a község nevével ellátva, a szövegben teszem meg.

A többi idézeteknél, ott hol a levéltár neve nincsen kitéve, mindig az Országos
Levéltár idézett gyűjteménye értendő.

Sajnos, hogy ezekben a földközösségről szóló följegyzések távolról sem valami szabatosak. A körülírások legtöbbször homályosak, de ez csak a földközösség illető formájának meghatározását nehezíti meg nekünk. Nagyobb baj az, hogy létezését sok falunál néha csak az első vagy a második, néha egyik összeírásból sem tudjuk megállapítani, noha más adatok arra világosan utalnak. Sőt ha az összeíráshoz kiadatott utasításban az összeíróknak világosan meg nem hagyják vala: hogy ott, ahol a jobbagytelkekhez állandóul kiszakasztott földek nincsenek, ezt a körülményt külön említsék föl: a földközösségéről talán egyetlen egy adatot sem merithetnénk innen.

Az összeírás az *akkori* megyei felosztás szerint történt, mi is tehát megyénként fogjuk nyomozni a földközösség elterjedését, följegyzéseit helylyel-közzel megtoldva máshonnan meritett adatokkal. De nyomozásainkban — mindennemű félreértés kikerülése végett — csakis a *teljes* földközösséget vesszük figyelembe: azt t. i., a hol mind a szántóföldek, mind a rétek a többi javakkal együtt közösek voltak, nem tereszkedvén ki a csupán rétek, legelők és erdők közösségére, mert hiszen az e két utóbbinál még ma sem ritkaság.

Abauj megyében csak az egy Szántó mezővárosról írják 1715-ben, hogy ott minden évben az uradalom tisztjei osztanak földeket nemcsak a polgároknak, hanem a helybenlakó *nemeseknek* is.

Zemplén megye 1715-iki összeírása Tarczalt, az 1720-iki pedig rajta kívül Mádót is említi mint olyat, hol az évi felosztás divik. A többi 1567-ig visszamenő adatok is Zemplén megye lapályosabb vidékére: Sárospatak, Kis-Patak, Golop,¹ Petrahó,² Bodrog-Olaszi,³ Megyaszó,⁴ Zombor,⁵ Király-Helmech és Kis-Géres⁶ községekre vonatkoznak. Az évi felosztás általában sorshuzással történt, a mit a régi magyar nyelv „nyilvetés“, „nyilvonás“ néven ismert, miért is adataink a kisorsolt részt csak egyszerűen „nyil“-nak, „nyilas“-nak, magát az egész sorsolás alá eső földet pedig „nyilföld“-nek, vagy — mivel az a falué volt: „falu nyilföldé“-nek, „falu oszlásföldé“-nek, „falu közönséges földé“-nek, a kapott részt pedig „falu nyilá“-nak nevezik.

A nyilak nagysága természetesen minden határban, sőt legtöbbször minden esztendőben más és más volt. Helmechen 1567-ben minden

¹ A megye 1696. évi összeírásában Dical. LVI. kötet.

² Lymbus I. sor. 1767.

³ Act. Paulin. Ujhely f. 10 no. 686.

⁴ Urb. et Conscr. Miscell.

⁵ Szepesi kam. Repracs. 1573.

⁶ Urb. et Conscr. Fasc. 40 no. 35.

jobbágytelekhez minden fordulóra 6, Kis-Géresen már csak 2—3 hold jutott. Megyaszón 1603-ban „minden egész helyhöz két ketél vagyón“, azaz 2 kötél föld, mert a nyilföldet kötéllel, másutt rúddal mérték ki előre s osztották fel *egyenlő* részekre, nyilakra. Zomboron is vallják a tanuk 1584-ben, hogy „mi magunk számára egy-egy kötél földet *osztotunk* mindenikünk személyére;... mindenikben belé megyen 10 köböl búza“. De a legérdekesebb az, hogy Zomboron a nyilföldeken kívül volt még ugynevezett „szabad föld“ is, abban aztán mindenki, minden osztás, sorsolás nélkül annyit szántott, a mennyit csak akart, vagyis az *első foglalás* jogát gyakorolta.

Bereg megyében 1715-ben Badaló, Jánd, Nagy-Lónya és Ruszkócz, 1604-ben Gellényes és Papi,¹ 1567-ben pedig Szent-Miklós, Kolesin és Szolyva² községek — melyek közt egynehánynak lakosság ruthén — élnek földközösségben. Gellényes és Papinál látjuk viszonyát az adózás-hoz. Mindenkinek jogában áll annyi földet, nyilat venni föl, a mennyit megmívelni képes, de aztán annak megfelelő adót is köteles fizetni. Így például Papiban „az, ki vetés alá Szent Mihály napban 5 földet vészen: adajában ad 10 dénárt.“ „Az, ki penig 3 földet vészen fel, ad 5 dénárt“ stb., de senki sem kénytelen vele.

Szabolcs megyében a földközösség már sokkal nagyobb területen és pedig mindkét összeírás szerint: az egész Tisza mentén s a Nyírségen mintegy 30 községben volt elterjedve. A legtöbb helyen — egy más 1689. évi adat³ szavaival élve — a „falu szántóföldét, úgy kaszáló-ját is minden gazda ember nyilas osztás szerint uzuálta.“ Ott azonban, a hol a községnek nagy határa volt, mint pl. Szováthon, Püspök-Ladányon, Nádudvaron, Balmaz-Ujvároson stb., mindenki annyi földet vett föl vetés alá, a mennyi csak neki tetszett. Ebből az első foglalás rendszerére következtethetnénk, amint azt már a zemplénmegyei Zomboron láttuk. De az összeírás szövegéből ezt csak Nyiregyházáról állíthatjuk biztosan, ahol egészen úgy, mint Zomboron, *a jobb és közelebb eső földeket* felnyilazták, a határ többi részét aztán mindenki kényekedve szerint használta.

Ha tehát amazoknál az első foglalás rendszeréről alig lehet szó, kérdés, hogy a földközösség micsoda formájával állunk itt szemben?

Erre nézve egy 1785. évi rendkívül tanulságos, s éppen balmaz-ujvárosi tanuvallatással,⁴ mely az urbériség rendezése előtti állapotról

¹ Urb. et Conscr. F. 59 no. 15.

² Urb. et Conscr. F. 40 no. 35. F. 53 no. 12.

³ Urb. et Conscr. F. 146 no. 3.

⁴ Családi levéltárak. Andrassy-iratok. Fasc. 11 no. 18.

szól, igyekszünk megfelelni. A tanuk szószerint ezeket vallják: „Akkor (t. i. 1750 táján) az egész ujjvárosi határ szabad birodalma alatt volt a lakosoknak, és a *bírák szokták osztani* a szántó és kaszáló földeket... mind szegénynek, mind boldognak: érdemek és értékek“ és „házsor szerint.“ „Sőt az uraság cselédjeinek is, amint a házok sorja jött, az szerint attak a bírák földet, nem pedig a magok *tetszéseik* szerint.“ „Minden esztendőben gyepet osztottak, melyet elsőbe kölessel, annakutánna búzával, úrpával minden gazda addig vetett, míg megtermette az életet, annak utánna pedig kaszálta minden ember addig a maga földjét, míg meggyepesedett.“ Világos tehát ezekből, hogy itt a jobbágynok minden évben „újabb-újabb földet“ kaptak a határnak más és más részében s mindeniken — modern kifejezés szerint — rablógazdaságot üztek: ugyanazt a földet (magától értetődik: trágyázás nélkül) addig vetették, kaszálták, a míg az 5—6—7 esztendő mulva teljesen kimerült. Sorshuzásról, nyilvánásról nincsen említés, tehát bizvást feltehető, hogy azt itt nem használták.

A földközösség ezen formájának tüzetesebb megállapítására azonban egyet-mást előre kell bocsátanunk.

A földközösségnek lényege mindenütt abból áll: hogy a község *határa* közös tulajdont képezvén, annak használatához a község minden tagjának *egyenlő joga* van, vagyis: mindenkinek *egyenlő nagy, egyenlő távol s egyenlő minőségű* földet kell kapnia. Mivel azonban a legtöbb határban igen különböző földek vannak, előbb azokat, a különféle talajok minémüése s fekvése szerint osztályozni kell. Ezen osztályzat szerint aztán a határt különböző nagyságu (a jobb földek: kisebb, a rosszabbak: nagyobb) táblákra, az *egyes táblákat pedig annyi egyenlő részre* darabolják, a hányan azokra igényt tartanak. Az összes tábláknak egy-egy ilyen része együttvéve képez egy-egy *nyilat*, mely tehát 30—40—50 stb. darabban fekszik *széjjelszórva* a határban. Az ilyen módon összeállított nyilak között történt meg tehát a sorshuzás, a sorsra bizván, kinek melyik nyil jusson; miért is a földközösség ezen módját ezentul *nyilas osztásnak* fogjuk nevezni.

Balmaz-Ujjvároson azonban s mindenütt, hol nagy határok voltak, senkit se rövidítettek meg azzal, ha osztályozást és sorshuzást mellözve, mindenkinek ugy adtak földet, amint sorjába következett, s annyit a menyit megmivelní s érette adót fizetni képes volt. Mert hiszen a talaj egyformább s annyira *jó* volt, hogy ugyanazon földet 6—7 évig egyfolytában használhatták; az ugyanazon minőség elvét pedig a természetén kívül már azzal is óvták, mikor felosztásra a határ ezenvagy azon részét jelölték ki.

De nem a sorshuzás a lényeges itten, annyira nem, hogy még nyilas osztás is van olyan, legalább Oroszországban, melynél sorsot nem

huznak, hanem mivel a nyilak ugysis előre össze vannak állitva. mintegy árverés folyik felettök.

A lényegről, a volt *Hajdukerület* városaira vonatkozó adatok nyujtanak tökéletesebb fölvilágositást. Összeírásainkon kívül, az 1702-iki¹ és 1733-iki urbáriumok² is azt írják e városokról, hogy itt is 6—7 évig egyfolytában élük a földeket, s hogy az évenkinti osztás sorshuzással együtt volt szokásban.

Legnevezetesebb azonban a kerület 1770. évi statútuma,³ mely a földközösség ezen formájának gazdasági képét tünteti elénk. Azon panaszkodnak ugyanis, hogy a hajduvárosokban a szántóföldek nincsenek egymás mellett mint másutt, hanem majd itt, majd ott, annyi különböző helyen bir mindenki, hogy a mezei munka a sok járás-keles következtében temérdek időbe és pénzbe kerül. Elrendelik tehát, hogy a városok az az összes vetésnek használt földeket kinek-kinek eddig birt „nyilas“-a arányában egy tagba hasítsák ki. E rendelkezésnek azonban aligha volt foganatja, mert 1816-ban⁴ a kerület ujra statuálja, hogy ezentul „az őszi vetések, ugarlások egy tagba külön tétessenek és tilalomban tartassanak.“ E statútumok fáradságtalan nagyérdemü gyűjtői azt következtették ebből, hogy ezzel a *tagositás* lön a kerületben elrendelve, ami pedig erős tévedés, valóságos „filius ante patrem“. A tagositás az egyes birtokokat teszi egy tagba, itt pedig arról van szó, hogy a határt a vetések és ugarok szerint külön-külön *fordulókra* osszák; hiszen mi értelme volna az egy füst alatt elrendelt „tilalomtartás“nak, a mi csakis tagositatlan határookra állhat. Mert éppen az a lényege a földközösség ezen formájának, hogy az ilyen határban forduló nem léteznek, vagyis nincsenek *állandóan* kihatolva az őszi, a tavaszi vetésnek és az ugarinak való területek, melyeken a mivélés évről-évre váltakozva történnek. Mi több, nincsenek külön szántóföldek, rétek, legelők sem, azért osztanak, mint a balmazujvárosi tanuk mondták, mindenkinek *gyepet* először. A község minden esztendőben a határban más és más darab gyepet választ ki magának („eligit sibi certam partem territorii“ mondja az összeírás például Hajdu-Szoboszlóról) amit akkor „járás“nak neveztek, s őszre vagy tavaszra megosztja a lakosok között sorshuzással vagy a nélkül. Az eredmény már most az lesz, hogy a vetések szerteséjjel feküsznek a határban s nem egymás mellett, fordulókba osztva. Sőt mivel ugyanazt a földet 5—6—7 évig élük egyfolytában s kinek előbb merül ki a földje, kinek később, vagy néha el is hagyják, ugyanazon „járás“-ban vetés, kaszáló: és parlag tar-

¹ Urb. et Conscr. Fasc. 30 no. 18.

² Ugyanott. Fasc. 94 no. 23.

³ *Kolozsváry* és *Óváry* Corpus Statutorum III, 493. l.

⁴ Ugyanott. 513. l. és a jegyzet.

kázik egymás mellett. A híres német agrártörténész *Hanssen*¹ a gazdálkodás e nemével bőven foglalkozik és azt találóan „*gyepföld- vagy legelőgazdaság*”-nak (Feldgraswirthschaft) nevezi. Minthogy azonban a földközösség szempontjából az benne a lényeg, hogy fordulóik nincsenek s ennek következtében a művelés évről-évre a határnak más és más részére s gyakran a falutól olyan messzire költözik, hogy azon csak tanyaszerű gazdálkodást folytathatni, mi azt, az angol ethnografus *George Gomme* után² *költözködő* vagy még kifejezőbben *nomád-földközösségnek* fogjuk nevezni.

III.

A földközösségnek e három főtípusával találkozunk a többi vármegyékben is.

Borsod megyének Miskolczon alul fekvő egész vidéke — úgy szólván minden község, maga Miskolcz városa is, sőt mintegy 20 ugynevezett curialis hely, melyben t. i. tisztán csak *nemesek* laktak, élt földközösségben. Egy részük az évenkénti nyilas osztást használta, ott azonban, a hol nagy volt a határ, mint például Mezőkövesd, Bogács, Tard stb. községekben, az 1715-iki összeírás szavait használva: „minden esztendőben, a lakosok kényük szerint más és más területet kiválasztván, azt maguk közt felosztani szokták” („*quolibet anno incolae aliam et aliam pro lubitu suo eligendo plagam, eandem intra se subdividere assolerent*“) vagyis ott a már leirt nomád-földközösség divott.

Heves és *Külső-Szolnok* megyében a Mátra aljától kezdve, le egészen Csongrád megyéig mindenütt közös határokat találunk. A szorosabb értelemben vett hevesi részen általán³ nyilas osztás volt szokásban. A hol nagyobb volt a határ („*ob territorii amplitudinem*“), mint Mező-Tárkány, Maklár, Heves mezővárosokban s leginkább a volt Külső-Szolnok megye területén nomád földközösségben éltek. Némely helyen pedig, például Tisza-Roffon, a nyilas földeken kívül voltak olyan határrészek, sőt Szolnokon Tisza-Ugh és Sass községekben, magát az egész határt olybá tekintették, melyben mindenki („*agri tempore coepti incolatus particulari interventu occupatione usantur*“) az első foglalás jogát szabadon üzhette.

Bihar megyének sík részén találkozunk legsűrűbben földközösségben élő községekkel. Ezeknél leginkább az évenkénti nyilas osztás divatozott, de Sárándon csakis az egyik fordulót osztották fel, a másik

¹ Agrarhistorische Abhandlungen. Leipzig 1880. I. 125—131. l.

² The Village Community. London 1890. 145—156. l.

³ Az összeírásokon kívül lásd néhány hevesi község 1701-iki urbáriumait. Urb. et Conscr. Fasc. 4. no. 35 és Fasc. 5. no. 11.

örökösen volt a telkek után kihatva. A XVII. század közepe táján¹ a zsákai várhoz tartozó Bojt falura Rhédey Ferencz „hajdu vitézek“-et telepítvén, a szabadalomlevél egyik pontja szerint: a közjük telepedő parasztembereknek is „elégséges nyílföldet és kaszálórétet“ tartoztak adni, úgy amint azokat ők is használták. Inándon és Rábén a határ terjedelmes volta miatt fordulók nincsenek s kiki ott és annyit szánt, a mennyi neki csak tetszik („agri non sunt sub calcaturis, sed quoniam esset amplum territorium, ubi quantum cui placet ibi arare potest“) s ugyanazt a földet több évig élük egyfolytában vagyis az első foglalást gyakorolják.

Sokkal határozottabb és részletesebb adatokat birunk *Debreczen* város földközösségéről, kezdve 1571-en egészen az urbériség rendezéséig.² Az összeírás itt már világosan elénk sorolja a nomád földközösség jellemző vonásait. Fordulók, külön szántóföldek, rétek, legelők nincsenek. („Separatim puri agri arabiles et per se pro sola duntaxat falcatura destinata et distincta prata, prout alibi, non dentur“). Itt már azonban nem évenként, hanem minden hetedik esztendőben osztják a földet s e cyclus a műveléssel függ össze, mert a kiosztott földbe egymásután: az első évben kölest vagy kukoriczát, a másodikban tavaszi, a harmadik és negyedikben őszi gabonát, az ötödik és hatodikban árpát vagy zabot vetnek, a míg csak végleg ki nem merül. Az ilyen földet azután 12—15 évig, sőt tovább is pihenni hagyják. Az osztás nyilvánással házankint történik, de oly módon, hogy előbb az *egyes utczák* megbizottjaik által húznak sorsot s a mely utcza húzta az első nyilat, annak osztanak elsőben földet az arra a cyclusra kijelölt határrészben.

Ezeket a földeket „ház után való földek“-nek nevezik. A városhoz tartozó 12 pusztának földjeit évi bérfizetés mellett szintén olyan módon szokták volt kiosztani. Voltak azonban a városnak olyan földjei is, a hol sokáig az első foglalás rendszere divott. Tudjuk ezt azokból a megszorító rendelkezésekből, melyekkel a város azt időnkint szabályozta s a melyek csakis arra állhatnak. Az 1588-diki határozatban például ki van mondva, „hogy senki, a ki szántani akar, egy holdnál ne foghasson fel többet egyszerre. . . más hold földet addig be ne barázdáljon, hanem egészen elvégezvén, úgy foghasson más holdat.“ Vagy: „az, ki az Elepen parlagot felfog — mondja egy 1673-diki statutum — avagy gyepet feltöret, míg élni akarja, élheti, *ha eláll mellöle,*

¹ Nemz. Muzéum. Gróf Rhédey levéltár 1642.

² Az összeírásokon kívül lásd *Kolozsvári és Óváry* i. m. III. köt. 558., 568., 677., 682—684., 693., 701., 706., 716., 720., 781—786. l. Az urbériség rendezésére vonatkozó összes gróf Forgách-féle iratok az orsz. levéltár helytartótanácsi osztályában őriztetnek a Miscellaneák között.

az foghatja fel, az ki előbb éri.“ Ez volt az első foglalás törvénye, világszerint mindenütt s *Karelin*¹ szerint Szibériában az még ma is nagyban el van terjedve. A népesség szaporodásával azonban később (az Elep-ről 1701-ből tudjuk), ezek a földek is 7—7 évi osztás alá kerültek. Az 1774-diki urbéri rendezés alkalmával osztották fel *először* fordulókra Debreczen határát. Nevezetes azonban, hogy akkor csakis a ház után való földek lettek örökösen kihasítva az egyes telkek után, míg a kukoricaföldek, valamint a 12 pusztá határa *továbbra is közös maradt* és 7—7 évenként osztatott fel. De hogy ilyen módon meddig tartotta fenn magát Debreczenben a földközösség, megmondani nem tudjuk, lehet, hogy az öregebb debreczeni polgárok még emlékeznek rá.

A *Jászságban* mindenütt az évenkénti nyilas osztás divott, de a *Nagy-Kúnságról* az 1720-diki összeírás világosan megírja, hogy mindenki, a ki valamely gyepet először felszánt, azt a földet mintegy a magáénak („ubi quis primam cespitis araturam faceret, eandem terram quasi pro sua reputaret“) tekinti, a mi nem lehet más, mint az első foglalás. A *Kis-Kúnságban* nem voltak fordulók. A községek a nomád földközösséget üzték, rendes felosztás mellett, úgy a saját bő határukban, mint a szomszéd pusztákon.

Békésmegyében a két Körös mentén fekvő községekben találkozunk földközösséggel s az 1720-iki összeírás az egész megyéről is konstatálja, hogy ott a nagy határok miatt sehol sincsenek fordulók, sem pedig telkek után állandóan megosztott földek. A mi most már az itt divó közösség formáját illeti, az minden jel szerint („agros juxta praxim loci pro libitu eligere ac ubi melius placeret usuare et colere solerent“) az első foglalás volt.

Aradmegyében a bő határú Arad városában, Mikelaka, Kovaszincz, Kövi községekben, valamint a csak 1720-ban összeírt, e megyében fekvő katonai helyeken Pécska, Glogovác, Mondorlak, Szemlak, Paulis és Szabadhelyen mindenütt az első foglalás módja divatozott („juxta praxim loci eligitur Campus pro libitu et qui melius placet, illum solent excolere“ vagy: „ubi cui placet quantum vult arat“) tanyaszerűleg, amit a katonai helyeken általán „szállás“-nak neveznek s ugyanazt a földet 5—6 évig élék egyfolytában minden forduló nélkül.

Csanádmegye, Makó, Battonya, Tornya községeiben, valamint a csak 1720-ban összeírt Csanád, Nagylak és Sajtin katonai helyeken, bő határok lévén, fordulókat nem ismernek, hanem kiválasztván egy területet vagy a saját határukban vagy valamelyik szomszéd pusztán, ott aztán mindenki („pro libitu ibi arat ubi placet“) az első foglalás jogát gyakorolja s ugyanazt a földet 3—5 évig éli egyhuzomban.

¹ *Karelin A.* Obscsinnoje Vlagyenyije v Roszszü. S.-Peterburg. 1893. 187—206. l.

Csongrád-megyéről az 1715-diki összeírás általánosságban is írja, hogy fordulók nem ismeretesek s ugyanaz a föld 6—7 éven át, sőt tovább is állandóan vetés alatt áll. A szántóföldek osztatlanok s mindenki („unusquisque secundum libitum et facultatem eligit ibi campum ubi melius placet“) az első foglalással él. Így volt ez Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Mindszent városokban, Tápén, Gyön stb., szóval mindenütt, csakis Csongrád városában voltak már örökös telek-földek, de csak rövid idő óta, mert az 1693. évi urbárium¹ szerint akkor még itt is az első foglalás divatozott.

Bács-Bodrogh-ban 1720-ban az összes katonai helyeken: Szabadka, Zombor, Szent-Tamás, Zsablya, Csurog, Földvár, Becse, Petrovoszelo, Mohuly, Osztrova, Zenta, Kanizsa, Martonos, valamint a pétervárad erődhez tartozó: Titel, Villova, Kobilá, Palánka, Pétervárad és Futtak községekben a mindenütt terjedelmes, fordulók nélküli határokon az első foglalás („ubi cui placet pro libitu suo arare potest) volt szokásban.

*Baranyamegyé*nek az 1715-diki összeírás szerint úgyszólván *minden* felsorolt községében van földközösség, sőt az 1720-dikiban² az egész megyéről is azt olvassuk, hogy fordulók s telkek után való földek nincsenek, hanem mindenki („ubi quantum si poterit adaptare agros“) az első foglalás jogával él.

Tolna-megyében hasonlóképen az 1715-diki összeírás szerint, noha itt már vannak fordulók, kevés kivétellel majd *minden* községben („quibus eligit sibi agrum“) az első foglalással élnek, az 1720-diki általános leírásból pedig kitűnik, hogy az egész megyében sehol sincsenek állandó örökös külterki járandóságok.

Fehér-megyében mintegy 14 községben (Pentele Ráczalmás, Lovas-Berény, Perkáta, Tordas, Sárkeresztúr, Bottyán, Csákvár, Polgárdi, Káloz, Sósokut, Egres, Aba, Seregélyes) kettős fordulók mellett divik az első foglalás, („ad fundos indivisi, ubi pro libitu incolae juxta facultatem suorum possibilitatem terras adaptare solent“) legalább az összeírás szövege szerint.

Győr-megyében a földközösség 1715-ből csak két helyen ismeretes. Ballony községben, hol az összeírás megokolása szerint a lakosok a gyakori vízáradások miatt szokták felosztani maguk közt nyil-

¹ Urb. et Conscr. fasc. 3 no. 3.

² Ennél az esetről, valamint Tolnamegyénél látjuk leginkább, hogy némelyik összeírás mekkora hanyagsággal lőrlént. Az 1715-diki baranya- és tolnamegyei összeírás úgyszólván minden falunál körülírja a földközösséget. Az 1720-diki összeírásban pedig az egyes faluleírásoknál a földközösséget a legesekélyebb utalás sem árulja el, míg e megyékről az összeíró általános jelentése annak elterjedéséről minden kétséget eloszlat.

vonással a földet, bizonyosan mert így az elemi csapásokat könnyebben gondolták elviselni. Akár csak az orosz parasztok¹ kik még ma is azért tartják legezélszerűbbnek birtokaik szétszórtságát, mert e mellett mindig több a a valószínűség, hogy csak az egyik-másik földszalagot veri el a jég, vagy mossa el az ár, a többi földszalag pedig épen marad. A másik hely Koronczó volt s nevezetes, hogy ott legnagyobbbrészt *köznevesek* laktak. Nagy határán nincsenek fordulók sem telekföldek, hanem mindenki („prouti quis ipsorum excolere potest“) az első foglalás jogaival él.

Komárom-megyében csak Új-Gyallán s ott is csak ideiglenesen éltek földközösségben. Lakosai az 1715-diki összeírás szerint mindössze két év óta telepedtek meg, s mivel a földesúr mindeddig meg nem osztotta őket, maguk közt nyílas osztást használtak. Egy 1776. évi tanuvallatásból² azonban, mely az úrbériség rendezése előtti állapotra utal a földközösséget Koltán is konstatálhatjuk.

Pest-megyéről az 1720-diki általános leírás is azt mondja, hogy itt legnagyobb részint a telkekhez állandó járandóságok nincsenek, hanem azokat a lakosok, hol 1, hol 2, hol 3 stb. évenként szokták felosztani.

A közös határokat mind a Dunán innen találjuk; Ordas, Dömsöd, Peregh, Némedi, Kóka, Kécske, Tószeg, Tököl, Szöd falvakban és Kecskemét, Körös, Czegléd, Ráczkeve, Pest, és Vác városokban. De a földközösség más adataink szerint Pánd,³ Csaba, Haraszi, Ócsa, Sári,⁴ Tass⁵ és Szentmárton-Káta⁶ faluról is kimutatható. Kécske kivételével, az elősorolt összes falvakban valamint Vác és Ráczkeve városokban az egy vagy több évi nyílas osztás divott, természetesen, ahhoz képest a mint a talaj minősége szerint, ugyanazt a földet egy vagy több évig állandóan élni lehetett. A terjedelmes határú Kécskén valamint Kecskemét, Nagykörös, Czegléd és Pest városokban mindenütt az első foglalás („ubi quis cepit campum in agrum convertere“ vagy „agri... sunt mutationi et variationi progenio et nutu cujusvis substrati“) divatozott. Pest városa földjei is osztatlanok voltak s határát mindenki kénye-kedve szerint („ubi quis in campum invenit aptiorem et alicujus spei terram libere erga vires suas excolit et inseminat“) szabadon élhette. De már az 1720-diki összeírásban azt olvassuk, hogy az egész határt csak legelőnek használják, minthogy eddig a gubacsi, szentlőrín-

¹ *Karelín*-nél i. m. 61 lap.

² Táblai Inquis. Tab. 17 no. 1701.

³ Táblai Proces. Neoaquist. no. 335.

⁴ Urb. et Conscr. fasc. 4 no. 38.

⁵ Táblai Inquis. Tab. 17 no. 1636.

⁶ Táblai Inquis. Tab. 17 no. 743.

ezi és péteri puszták két harmad részét évi 66 frt 40 denárért szokta volt a város legeltetésre kibérelni, most azonban a földesurak nem akarják bérbeadni, s így a saját határukat kénytelenek arra fölhasználni. Látszik, hogy milyen jelentéktelen szerepe volt itt és mindenütt, hol az első foglalás divott, a földmivelésnek, szemben a marhatenyésztéssel.

Mindezen felsorolt megyék, városok és falvakban tehát, az urbériség rendezése előtt, a jobbágybirtokokon, s mint láttuk, több helyütt a köznemesek birtokain is: a földközösség uralkodott, vagyis ott — a belső telken kívül (ahol t. i. a lakóház s egyéb épületek és a kert állott) — más egyéni tulajdont nem ismertek.

Ha mármost e helyeket a térképen próbáljuk elhelyezni — daczára adataink hézagosságának — egy eléggé összefüggő terület nyerünk, de a mi a legmeglepőbb: annak határai nagyjából az ország azon részével vágnak össze, mely a mohácsi vész óta, másfélszázadig *török hódoltság* volt.

E körülményből szinte ösztönszerűleg támad föl az a kérdés: vajjon nincs-e valami bensőbb viszony a magyar földközösség s a török hódoltság között? Az orosz „mir”-ről is azt állították többen, hogy az csak a XVI. században keletkezett, azóta t. i. hogy 1592-ben az orosz parasztság földhözköttöttségét kimondották. Mindenki tudja, hogy ez nekünk analogiául nem szolgálhat, mert a magyar jobbágyiség szabad költözködési jogát 1514-ben megvonták ugyan, de már a XVI. század derekán újra visszaállították s egyáltalán törvényhozásunk erre nézve mindig igen ingadozó álláspontot foglalt el. Különben is az orosz mir ősi voltát Lyeskof Kovalyevszkij s a német Keussler alaposan bebizonyították.

A magyar földközösség megmaradására a török hódítás kétség kívül hatással volt, de egyebet alig tulajdonithatunk neki. Igaz, hogy sok helyen elpusztult az ősi lakosság, de a földmivelők és állattenyésztők legnagyobb része mégis csak megmaradt. Ha tehát ezeknek utódait faluközösségekké szervezkedve találjuk s hozzá még olyatén primitív formákban minők: az első foglalás s a nomád földközösség, bizonyos, hogy annak ősi idők óta így kellett lennie. Mert a legmerevebb konzervativizmust a világon mindenütt a földmivelésnél fogjuk tapasztalni. Ha valahol például már egyszer telekegység volt, hogy ott valaha földközösségre tértek volna által; vagy ha a határ fordulókra volt már osztva, hogy attól valaha eltértek volna stb. stb., erre a földmivelés történetében példát nem fogunk találni.

A magyar földközösségnek az ősi időkbe visszanyúló folytonosságát azonban nem pusztán a dolog természetével akarjuk igazolni, sőt most még azokkal a közvetett bizonyságokkal sem hozak odunk elő,

a melyek mint például kimutatása annak, hogy a középkorban hol volt telekegység és hol nem volt?¹ — bizonyára igen nyomatékosak lehetnének. Álláspontunkat közvetetlen s kétségbe nem vonható adatokkal akarjuk megvédelmezni.

Azért is mindenekelőtt vegyük szemügyre Erdélyt, a hol tudvalevőleg — egy pár esztendő s egy kis területet kivéve — soha török hódítás nem volt.

IV.

Erdélynél figyelmünket mindjárt a mai állapotokból is két dolog ragadja meg leginkább. Az egyik az: hogy a tagosítatlan birtokok legnagyobb részét itt találjuk; a másik, hogy egy tavaly megjelent hivatalos kimutatás² szerint — az országban a legtöbb *községi* vagyon (30·55⁹/₀) Erdélyre esik.

A tagosítatlan birtokoknak viszonyát a földközösséghez már fentebb kiderítettük. A mi pedig a községek vagyonát illeti, nem lehet kétség, hogy eredetét az is a földközösségnek köszönheti. Mert még ott is, a hol királyi vagy más adományyal, cserével, záloggal stb. találkozzunk, annak tárgyai a legtöbb esetben havasok, erdők, legelők, puszták és vizek voltak, vagyis mind olyanok, melyeknek használata más mint közös már természettől fogva sem lehetett. Ott pedig, hol a községi vagyon nem ilyen okleveleken alapszik, azt közvetetlenül a földközösségből kell származtatnunk. A község ugyanis, mint jogi személy csak újabbkori fogalom. Azelőtt a községi tagok összesége képezte a községet s az tagjaitól külön nem volt választható. Ahol tehát — ha privilegiumon alapuló — községi vagyont is találunk, arról bizonyos, hogy az kezdetben a község tagjaié volt s abban a község csakis a földközösség alapján válhatott jogutóddá. De a községi vagyon csakis mint ilyen maradhatott meg inkább épségben a földesuraktól. Mert a hol már határozott telekegység uralkodott s a telkek után járó illetőségek állandóan voltak kiszakasztva, az ezeken felül megmaradt egyéb javak, csak addig maradhattak a község birtokában, ameddig azokra a tulajdonos földesur rá nem tette a kezét. A földközösség mellett azonban, hol soha örökös osztály nem történt, a földesurak tulajdonjoga is — különösen, ha egy községet többen birtak,

¹ Addig is, amíg a régi magyar telek és telekegység története meg lesz írható legyen szabad *oklevéltáraink t. szerkesztőinek figyelmét* felhívunk azokra az oklevelekre, a hol világosan ki van téve, hogy az illető községben a jobbágytelkekhez hány hold szántóföld és hány kasza-alja rét tartozik. Mert ezek az adatok, ha az oklevél maga, mint ilyen, értéktelen volna is, kulturánk történetére nézve kincset érnek.

² „A korlátolt fogalmu birtokok kimutatása“ stb. Budapest, 1893. A m. kir. földmivelésügyi miniszterium kiadványa.

— sokkal bizonytalanabb volt. Viszont, mivel a községnek a közvagyon kezelésében sokkal jelentékenyebb szerepe volt mint a földesuraknak, ez, a maga jogait, a köztudat s az ősi szokás által támogatva, mindig sikeresebben tudta megvédeni. Ha tehát mégis Erdélyben maradt meg a legtöbb községi vagyon, úgy azt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy a földközösség ott legtovább uralkodott.

Következtetésünket az az ismert tény is igazolja, hogy Erdélyben urbériség rendezése soha sem volt. Az 1819/20. években összeírták ugyan a jobbágyok kezén lévő összes földeket, az 1846/7. évi országgyűlés meg is hozta az urbériség rendezéséről szóló törvényt,¹ de már nem volt, a ki végrehajtsa, hanem minden átmenet nélkül mindjárt a földterhmentesítést vitték keresztül.

Pedig hogy itt az urbériség rendezésére még nagyobb szükség volt mint Magyarországon, mutatja az, hogy míg a telekegység fogalma a mult században Magyarországnak mégis csak kisebb részében volt ismeretlen, Erdélyben még 1820-ban is — az akkori összeírások szerint² — a telkekre nézve a legteljesebb határozatlanság uralkodott. Az összeírások, rendes telkeket *mindössze*: Háromszék egy, Alsó-Fejérmegye három falujánál, Küküllőmegye zágori, Zarándmegye nyolcz járásában, Fogaras vidék négy járásából háromban, Brassó vidékén és a szebeni szék egy részében tudnak csak konstatálni. Az összes többi helyeken a jobbágyok arra a kérdésre: tudják-e mennyi egy egész telek? mind azt felelték, hogy („sessionis qualitas ignota et indefinita“) arról nekik fogalmuk sincs.

Az ezen urbéri összeírás végrehajtására kiadott „kegyelmes utasítás“-ban³ — mely a már idézett magyarországi Mária Theresia-félével sokban megegyezik — szintén megtaláljuk azt a kérdőpontot: „hogyan valjon a Colonusoknak telkeik után lévő földjeik mindenkor állandók-e, vagy minden esztendőben újra felosztattattak?“ Itt is meg van hagyva az összeíró biztosoknak, hogy „ha ez vagy amaz Helységbe a' Subditusoknak állandólag kimért és szakasztott Szántó fölgyeik, és kaszáló helyeik nem lennének, hanem a' volna a' szokás, hogy minden esztendő-

¹ Dózsa. Erdélyhoni Jogtudomány II. köt. 196—213. l.

² Ezen összeírások szintén az Orsz. Levéltárban őriztetnek, de legnagyobb részük használat végett a belügyminisztérium földterhmentesítési osztályának van ideiglenesen átengedve, azért azokat csak kis részben használhattam. Megvannak azonban mind az erdélyi főkörmányszéki, mind az erdélyi kancelláriai osztályban ezen összeírásoknak *megyénkénti összesítései*, a melyek a telekegység szempontjából egész Erdély áttekintését nékem lehetővé tették.

³ Ezen utasítás az Erdélyben használt összes nyelveken nyomtatásban is megjelent.

ben használás végett közöttök *sors által* osztattassanak fel a szántó és kaszáló földök“, akkor „a’ szántó és kaszáló *földek felosztásának utolsó esztendejé*“-ben kinék-kinék jutott részeket írják össze.

Ezen 1819/20-iki összeírásokból tehát a földközösséget éppen ugy lehetne kinyomoznunk, mint azt az 1715/20-iki magyarországi összeírások alapján tettük. Minthogy azonban azok, legnagyobb részükben hivatalos használat alatt állanak, más adatok után kell néznünk. Szerencsénkre, ilyenekben nincsen hiány, annyira, hogy az erdélyi földközösséget az összeírásokból merithető anyagnál sokkal teljesebb és változatosabb adatokkal tudjuk illusztrálni.

Az összeírások becsét inkább abban látnók, hogy a földközösséget községről községre korunkhoz annyira közel eső időből lehet konstataálnunk. De még ennél is korábbi adatokkal rendelkezünk. Hogy csak egyet említek: *Felvincz város határában egyéni tulajdon csakis a 40-es évek óta létezik!* Az ekkor történt végleges felosztás ellen, egy, a főkormányzékhez 1847-ben¹ beadott felfolyamodásban olvassuk, hogy Felvinczen „*minden külső szántó és kaszáló helyek örökös birtokolhatás czíme nélkül ideiglenesen használtattak.*“

Egyáltalán hazánkban a földközösségnek klasszikus földje: Erdély, nemcsak mert ott legtovább uralkodott, hanem mert mindenha a legszélesebb elterjedésnek örvendett. Itt már nem hiányzanak az olyan adatok sem, melyekből a földközösség általános volta egész Erdélyre nézve is megállapítható. Midőn a mult század közepén egy új adórendszer behozatalán dolgoztak, az erre kiküldött bizottság tervezetében² a szegényeket mindenütt így: „pauperes (vulgó kinék *nyilas házhelye* nincsen)“ találjuk megnevezve. Kiegészíti ezt az 1713-iki erdélyi adóösszeírás utasításának³ ezen pontja: „Meg kell kérdezni, hogy hány egész paraszt házhely vagyon *azon faluban*, akik után *nyilat* szoktanak adni szántóföldből, szénafüdből és erdőből.“ Ilyen kifejezésekkel „nyilas“, „nyilas házhely“ Erdély törvényeiben is találkozunk. A legfontosabb tételt azonban Erdély törvénytárában az Approbata Constitutiók III. része 29. czimében a „*faluk biródmának módjáról*“ találjuk, melynek idevágó része az 1643. évi 9. törvényczikk⁴ alapján készült. Azokról a falvokról van itt szó, melyeknek több földesuruk volt, s a kik egy idő óta azt vették szokásba, hogy telkeikre mentül több jobbágyot telepítettek. Most aztán, ha valamelyikük a faluból például csak 4 telket birt, arra tiz jobbá-

¹ Erd. főkormányzékéi osztály. Fasciculare 1847 no 5641.

² Lásd a bizottság munkálatait az erd. főkorm. széki és az erd. kancz: osztályban.

³ M. Nemz. Muzcum. Gróf Rhédcy-család ltára.

⁴ *Szilágyi Sándor*: Erd. Országgyűlési Emlékek X. köt., 368—9. l.

gyot telepítvén, „a faluknak közhatárit“ tíz jobbágy után akarta élvezni, úgy, mint az, akinek csakugyan tíz telke volt. Azt a törvényt hozták tehát, „hogy az olyan helyeken szénarétek, erdők, szántóföldek és egyéb haszonvételre való pertinenciák“ — az „antiqua sessiók“ vagyis az ősi telkek számának és nagyságának arányában „osztassanak és bíratassanak . . . és kiki maga rata portiójával legyen contentus.“

Mindezen egész Erdélyre kiható rendelkezéseknek általános érvénye még jobban kitűnik akkor, ha a földközösség elterjedését területről-területre tanulmányozzuk. Előre bocsátjuk azonban, hogy miként a magyarországi megyéknél tettük, úgy itt is a régi területi felosztás után indulunk.

A *székely föld* közösségéről a *legtöbb* adattal rendelkezünk. Itt azonban és mindenütt, hol a községek *földesúri hatalom alatt nem állottak*, a földközösség annyira tipikus jelleget öltött s az illető népnek egész jogrendszerével s társadalmi fejlődésével oly szoros viszonyban volt, hogy ezt annak idején egy egészen külön tanulmányban kellend bővebben kifejtenünk. Addig is — a hirneves angol agrártörténész: Seebohm¹ meghatározásai alapján — a földesúri hatalom alatt nem álló községek földközösségét *nemzeti földközösség*-nek, a földesúri községeket pedig *faluközösség*-nek fogjuk nevezni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e megkülönböztetés a földközösség technikáját nem érinti s hogy az külső megjelenésében mindenütt azonos formákat öltött.

A székely földet különben ebből a szempontból legáltalánosabban azok az adatok jellemzik, melyek a székely székeknek az erdélyi főkormányzók 1795. évi 581. számú körrendeletére felküldött jelentéseiben² foglaltatnak. E körrendelettel a főkormányzók az összes törvényhatóságokat arra hivta föl, hogy a nálunk a *közhelyek* (terrena communia) felosztásánál divó szokásokról jelentést tegyenek. Érdelemleges válasz — fájdalom — néhány városon kívül csak a székely székek küldtek. *Marosszék* ezt felelte: „A közhelyek székünkben fel szoktak osztatni, hol *egy ideig*, hol örökösen. Ami az ideig való osztályt t. i. a *forgó nyilatok* vagyis csak a föld hasznát illeti, az, cselekedtetik a szék *régi Constitu-tiója* mellett, signanter Const. Part. III. art. 19.,³ oly formában, hogy: a jobbágyos nemes embernek adnak 4 nyilat, a szabad székelynek 2 nyilat, a darabontnak és jobbágyinak 1 nyilat“. Mely e szerint felosztott és osztandó nyilak, hol egy esztendeig bíratnak, hol pedig több

¹ *Frederic Seebohm*. The English Village Community. London. 1890. 4-ik kiadás. 181—245. l.

² Erd. főkormsz. osztály 1795. évi 875., 992., 1134., 1174., 1220. és 1808. évi 8406. számok.

³ Lásd ezen idézett cikkelyt *Kolosvári és Óváry* id. m. I. k. 61. lapon.

esztendőig is, de ez örökséggé nem válik.“ *Háromszék* azt jelenti, hogy náluk eddig végleges határfelosztás *soha sem* történt; „az hol osztattak is, *csak esztendőnként* és nem állandóképpen.“ *Csik-Gyergyó-Kászonszék*-ben „a nemesi rend 2 részt, a lófő és darabanti 1 részt, a parasztok pedig $\frac{1}{2}$ részt vesznek.“ *Aranyosszék* végleges határfelosztásról szintén mit sem tud. „A *közönséges* falu földjei — ugymond — Aranyosszékben másutt is szintén, minden esztendőben, minthogy osztani szokták ad *personas et capita*, ebben oly mód és szokás vagyon, hogy egy primornak 2 nyilat, a székelynek egyet, a parasztnak pedig felet szoktak adni.“ A legnevezetesebb azonban az, hogy nemcsak az egyes falvaknak volt közös határjuk, hanem *Aranyosszéknek* saját magának is volt földje, melyet csakis a szék tagjai élhettek közösen. E földet Bogáth pusztának hívták,¹ s 1720-ban hosszában $\frac{1}{2}$, szélességben $\frac{1}{4}$ mérföldnyire terült el. Csupa jóminőségű szántóföldből és szénaréből állott, melyeket a köröskörül fekvő falvak: Harasztos, Polyán, Kercsed, Rákos, Várfalva, Kövend, Bágyon és Szent-Mihályfalva műveltek. A széknek ezen „*közönséges szabad*“ földében mindenki az *első foglalás* ősi jogával élt még 1828-ban is. Kiki annyi földet fogott fel, a mennyi tetszett, de eladnia nem lehetett s ha 3 évig műveletlenül hagyta, „ha más *előbb beléakaszthatta az ekéjét*, nála nélkül maradt.“ *Udvarhelyszék* jelentéséből az ideiglenes határfelosztásokra nézve mit sem tudunk meg. Egészen más dologról, a határvillongásokról nyilatkozik, tehát vagy meg nem értette a főkormányzók kérdését vagy nem akarta megérteni. Hogy azonban a nyilas osztás itt is általánosan szokásban volt, bizonyosság rá — hogy a sok közül csak egyet említsünk — a széknek 1727. évi statútuma,² mely szerint a *nyilföldek* iránti pereket a széktől tovább fölebbezni nem lehetett.

A székely *városok* s különösen Marosvásárhely földközösségére is sok igen érdekes adat³ van, de ezekkel éppen nagy részletességüknél fogva itt most nem foglalkozhatunk, hanem majd egy másik tanulmányunkban, amely a földközösség szervezetét fogja részletesen tárgyalni.

A *szász földön* divó földközösséget illetőleg elég legyen csak, a nemrég elhunyt jeles szász történétirónak: *Teutsch* püspöknek erről szóló tanulmányára⁴ utalnunk, mely az egész szász földre vonatkozik

¹ A bogáthi pusztára vonatkozó főbb adatok *Kolosvári és Óváry*-nál i. m. I. k. 128., 147—148. lap, továbbá az erd. főkormányzói osztály 1700. s 1720. évi aranyosszéki adóösszeírásai s végül a főkormányzók 1828. évi 3020. sz. ügyirata.

² *Kolosvári és Óváry* i. m. I. 141. l.

³ Most csak a nyomtatásban megjelent 1759. évi statumot emlíjtük. *Kolosvári és Óváry* i. m. I. 157. 158.

⁴ Az „Archiv d. Ver. für. Sieb. Landeskunde“ folyóirat 1883. évf. 526—591. l.

ugyan, de különösebben Medgyesszék, Nagysinkszék, Köhalomszék és Brassó városával foglalkozik 1395-től kezdve a XVIII. század végéig. E nagybecsű tanulmányból még csak azt kell külön kiemelni, hogy mint Aranyosszéknél láttuk, úgy a szász székeknek is megvoltak a maguk szabad földjeik (szántóföldek, Tegelök, erdők, halastavak) az úgynevezett „*Freythum*“ok, melyekben az illető szék tagjai szintén az első foglalás jogát gyakorolták.

Fogaras vidékén már az 1713-ik évi adóösszeírás¹ is mindenütt „nyilas“ telkekről beszél; 1690. évi statutuma² pedig általánosan elrendeli, hogy a nyilak (ex sortitione) mindenütt *egyenlő* nagyságúak legyenek. Fogaras városában pedig 1626-ban³ a város örökös földjein kívül, nyilföldjeit is említi.

Hunyad megyében még 1796-ban is⁴ a földközösségnek oly általánosnak kellett lennie, hogy midőn a főkormánysház az „antiqua sessió“-nak ott divó fogalmáról a megyéhez kérdést intézett, ez azt felelte, hogy náluk a telek ősi voltára „elégnek tartatik megbizonyítani, hogy melyik sessió után adattattak *esztendőnként nyilas földek*.“

Vajda-Hunyad,⁵ és Déva⁶ városokban is emlitenek a XVII. század második felében „oszlás szerint való“ nyilas földeket.

Felső-Fejér megyében a földközösséget csak Királyhalmánál a megye 1700. évi adóösszeírásából,⁷ valamint Keresd, Bese és Földszin falvaknál: Bethlen Ferencz birtokainak 1584. évi urbáriumából⁸ tudjuk konstatálni.

Alsó-Fejérmegye 1721-iki adóösszeírásában⁹ a nyilas földek terjedelmé (agri et prata sorte dividendi) községenként van kimutatva földek sorsát élénken megvilágítja az a körülmény, hogy legnagyobb részök a földesuraknak van a község által elzálogosítva adósság fejében. Több helyen teljesen el is fogytak a nyilas földek, vagy csak 5—6—10—12—20 köbölnyi maradt meg. A nagyobb helyeken inkább fennmaradtak, így pl. Nagy-Enyeden 300, Drombáron 400, Mihálczfalván 500, Gyulafehérváron 800 köbölnyi nagyságban.

Egyáltalán a városokban a földközösség nagy elterjedésnek örven-

¹ Erd. főkorm. sz. osztály.

² *Kolosvári és Óváry* i. m. I. k. 323. l.

³ *Dr. Szádeczky Lajos* t. barátom szivességéből: a fogarasi Boér-család levéltárából.

⁴ Erd. főkormsz. osztály 1796. évi 8410. sz.

⁵ Erd. fisc. ltár. II. sz. f. 91. R.

⁶ Erd. főkormsz. osztály. Privil. et Statuta Jurisd'ct. V. G. 54.

⁷ Erd. főkorm. sz. osztály.

⁸ M. Nemz. Muzeum. Gróf Bethlen ltár.

⁹ Erd. főkorm. sz. osztály.

dett, de a polgároknak örökösen bajuk volt az ott lakó nemességgel, mely a nyílföldekből mindenütt részt követelt. Igy Gyulafejérvárott is 1694-ben¹ a megye statuálta, hogy „ezen városnak esztendőnként felszóló szántóföldeiből“ a nemeseket is részeltesse. Borbándon 1593-ban² a fejedelemnek kellett elrendelnie, hogy egy odaváló puskásnak nyilat adjanak ugy, mint másnak. Vizaknán pedig 1583-ban³ a nyílföldek iránti viszályt a nemesek és polgárok közt Báthory Zsigmond fejedelem egyenlítette ki. Érdekes még Vizaknának 1796. évi jelentése is,⁴ mely azt mondja, hogy a város közföldeiből a magyarok mint törzspolgárok mindig másfélannyi nyilat kapnak, mint a mennyit egy-egy oláhnak adnak, mert az csak libertinus. Itt különben soká maga a királyi *fiskus*, Henningfalván pedig 1698-ig⁵ a nagyenyedi *kollégium* is csak ugy kapott nyilat, mint a parasztek maguk.

Küküllő megyében az 1733. és 1679. évi megyei statutumok⁶ bizonyítják a földközösség általános elterjedését.

A mai *Erzsébetváros*-ban a hajdani Ebesfalván 1549-ben⁷ nyílföldet emlegetnek.

Torda megyében a volt kis-sajói és disznajói uradalomban, melyekhez Kis-Sajón és Disznajón kívül Szász-Régen *városa*, Magyaró, Rücs és sok más falu tartozott, a földközösséget több helyen, egy 1554-ik⁸ és egy 1732-ik⁹ évi összeírásból egyaránt vagyunk képesek kimutatni. Egyáltalán Tordamegyéről sok adatunk van, melyek közül itt most csak a változatosabbakat győzzük felsorolni. Gerenden például 1699-ben¹⁰ tanukat vallasnak az iránt, hogy a Dániel családot hányadik része illeti a — természetesen — *osztatlan* közös határnak? Egyikük azt vallja, hogy „az egész határon lévő nemes lábföldekből az *negyedik* rész illeti az Daniel familiát, a *paraszt nyilakból* pedig a *tizenegyedik*.“ A másik tanu ezt az arányt, a földesur birtokrészével és az azon fekvő országos adóval „rovatal“-lal magyarázza meg ekkép: „Mivel az faluban volt 9 rovtal, 8 azért Kemény János uram ő nagyságáé, *egyik* a Daniel

¹ Gyulafhvári kápt. lt. Centuria E. 54. Lásd még a városnak 1727—1775. évi statutumait *Kolosvári és Óváry* i. m. I. k. 380., 465. és 498. l.

² Gyulafhv. kápt. lt. cista Albeny. III. fasc IV. no. 7.

³ Gyulafhvári kápt. lt. Liber Regius Sigism. Báthory fol. 74—75. Lásd még Vizaknára 1732-ből Erd. fiscális ltár. V. sz. f. 359. S.

⁴ Erd. főkormsz. oszt. 1796. évi 8389. szám.

⁵ Gyulafhv. kápt. lt. Cent. Bb. 19.

⁶ *Kolosvári és Óváry*. id. m. I. k. 299., 395. l.

⁷ Erd. fiskális ltár. I. sz. f. 4. E.

⁸ Kolosmonostnri conventi ltár 43. fiók.

⁹ Gróf Kornis ltár az Orsz. Levéltárban elhelyezve.

¹⁰ Erd. Táblai oszt. Procur. Sala XII. 195.

részé: azért a Kemény János uram 8 rovatali után a paraszt nyilak közt járt 10 nyil, tizenegyedik az Daniel-rész.¹ Szentjakab szintén több földesuré volt, kik megunván a határ osztatlanságát, 1677-ben,¹ azt véglegesen akarták maguk között felosztani, de az ősi szokáshoz mereven ragaszkodó jobbágyok ezen annyira felzúdult, hogy azzal fel kellett hagyniok s csak egy állandó egyezséget kötöttek maguk közt arról, hogy kinek mennyi nyilrész járjon a falu földéből.

Torda városának földközösségét 1616-tól majdnem szakadatlan sorban 1757-ig² követhetjük. Adataink azt árulják el, hogy itt a *nomád* földközösség dívott. A város minden évben a határnak más és más részét szemelte ki felosztásra. És mivel az egész határban senki egy talpalatnyi földet se mondhatott a maga tulajdonának,³ Tökölyi Imre tordai háza gondviselőjének 1679⁴ azt adta utasításba: gondja legyen arra, hogy mikor Tordán földet osztanak, „akkor megszólaljon és az én számomra is (mint magok között szokás) részt kérjen.“

Kolozs megyében az 1710., 1713. és 1725-iki megyei statutumok⁵ bőven bizonyítják, hogy ott a földközösség elterjedése általános volt. Az adatoknak bőségéből ezen kívül is szolgálhatunk egy pár érdekesebb példával. Magyar-Valkón 1800-ban⁶ már csak egy darab szántóföld s mintegy 10 darab rét maradt meg nyilas földnek. Ezeknek a falu — így mondják szószerint a tanuk — „ilyen módon veszi hasznát esztendőnként, hogy t. i. a magyar-alkai communitás *hány telket bíró gazdákból áll*: azon *közönséges* terrenumokat, *annyi egyenlő darabokra* szaggatják. Mindenik darabra *nyilczédulát* készítenek, és azon czédulákat *valami edényben* béteszik; *ki-ki a communitás tagjai közül híz belőle*, s kinek *melyiket* mutatja az általa kihúzott nyilczédula: azon esztendőben annak a nyilnak veszi hasznát, és így cselekesznek más esztendőben is.“ Ime a nyilvonás ősrégi szertartása! Aranykuton 1725-ben⁷ egy már kiszáradt tóhelyről vallják a jobbágyok, hogy „mikor felosztottuk portió után osztottuk; ki mint adta a portiót aszerint, a ki többet adna: annak *nyilat is nagyobb*at, a ki kevesebbet adna: annak is a szerint juta.“ Mikor pedig, még az a tó tele volt vízzel „az mely halat kifogtak belőle

¹ Gróf Teleki István Marosvásárhelytől 1795. sz.

² A legfőbb adatokat Torda városának 1603-tól 1678-ig terjedő *kiadatlan jegyzőkönyvéből* ismerjük, melynek eredetije a M. Nemz. Muzéumban leltett gróf Bethlen levéltárban őriztetik. Az utolsó 1757. évi adat *Kolozvári és Óvári* i. m. I. 450.

³ „Nemo quisquam unius passus agrum aut foenetum sibi proprium habuit“ írja a város 1750 táján (Erd. főkörm. sz. oszt. Coll. Diplom.) a főkörmányszéknek.

⁴ Urb. et Conscr. fasc. 16 no. 18.

⁵ *Kolozvári és Óvári* i. m. I. k. 340., 344., 375. l.

⁶ Erd. Táblai osztály. Procur. Sikó I., 12.

⁷ Gróf Kornis István.

a falusiak, *falu számára harangot vettek belőle.*“ A faluközösség a köz-
 czelekről sohasem feledkezett meg. Egy Vista nevű faluban 1676-ban¹
 például „három fordulóra vagy 1—1 hold szántóföld, melyet *az ki*
béveti annak az dézmáját az *Templomhoz* adja.“

Kolozsakna városában 1733-ban a királyi fiscus is² földközösség-
 ben él a többi polgárokkal, de az az előjoga van meg ezekkel szemben,
 hogy szántás idején annyi földet választhat ki magának, a mennyit
 akar, a többit aztán a polgárok nyilazzák föl egymás között. *Kolozs-*
várrott is kimutatható a földközösség, sőt ott eleinte alkalmasint az első
 foglalás divott. Mert az 1607. évi statutum³ panaszolja „hogy min-
 denek, propria autoritate, *akárhun* neki mennek az Város földinek“;
 ezentul tehát a tanácstól várják, hogy „a kinek azok osztják“, azé legyen
 a föld. Tíz év mulva azonban tanuk vallják,⁴ „hogy az, ki gyepet fel-
 tör — a város törvénye szerint — három vetésen bérnélkül szabadon
 bírhatja, vetheti, annak utánna törvénnyel tegye övéjé.“

Dobokamegye területén sok helyről vannak adataink így 1742-ből⁵
 Czente, Borzás, Marokháza s Feketelakról, mindegyikben van a falunak
 „közönséges oszló földé.“ Néhol már csak egy rész, másutt az egész
 határ ilyen „melyet az falusiak egymás között *rudakkal* szoktak felosz-
 tani.“ Ugyanazt variálják a Kecset, Válaszút, Kapor, Iklód, Meleg-
 Földvár, Szász-Szent-Jakab, Derse, Szentegyed, Tótfalu, Tök stb. fal-
 vakra vonatkozó többi XVI—XVIII. századi adatok.⁶

Belső-Szolnokban: Szentmargita, Szásznýires, Csicsó, Mihályfalva, Kö-
 farka, Bőd, Málom, Encs, Árpástó, Kétely, Kecset, Törpény, Keménye, Salgó
 Gyékényes, Kodor falvak a XVI—XVIII. században⁷ éltek földközösségben.

Legérdekesebb adataink azonban Deés városáról szólnak. Meg-
 vannak ugyanis 1725. 1748 és 1769-ből azok a lajstromok,⁸ melyek a
 város közföldéinek 12 évenként való felosztásáról készültek, de a melyek-
 nek feldolgozását máskorra kell halasztanunk.

¹ Erd. fisc. ltár IV. sz. 259. A.

² Erd. fisc. ltár. IV. sz. 283. B.

³ *Kolozvári és Óvári* i. m. I., 276. 277. l.

⁴ Kolosmonostori conv. ltár Cista Kolozsvár.

⁵ Gf. Kornis ltár.

⁶ A legfontosabbak: 1575-ből Dersére az Orsz. Levéltárban lévő Nádudvary
 családi ltban; 1575-ből Szentegyedre: a Nemz. Muzeumban elhelyezett Sombory csa-
 ládi ltban; 1671-ből) Kaporra az Orsz. Levéltárban lévő tancsi Földváry családi ltban stb.

⁷ A legfontosabbak 1720—26-ig Szentmargita és Szász-Nyiresre a gróf Kornis
 ltban: 1584-ből Bőd, Málom, Encs, Árpástó, Kételyre a gróf Bethlen ltból; a többire
 1554-ből Kolosmonost. conv. 48 fiók.

⁸ Valamennyi a város levéltárában, az azon évi jegyzőkönyvekben található
 egyéb adatokkal együtt.

Hátra vannak még az Erdélyhez tartozó *részek*: az úgynevezett „partium.”

Ilyen volt *Kővárvidék*, melynek földközösségéről csak e vidék törvényszékének 1683. évi ¹ ítéletlevele emlékezik. A dragamérfalvi most russori nemesek és puskások, perbe fogták az odavaló földesurat: Kornis Gáspárt, hogy a mióta ő bírja e falut, annak földét tőlük megtagadja. A törvényszék mivel „mikor a fiscus Kővárhoz bírta Dragamirfalvát, ezen határban lévő földek falu számában voltak, és egymás között mind nemes, puskás és paraszt felosztották *egyiránt*“ felpereseket e jogukban továbbra is megerősíti, mivelhogy — s ebből tűnik ki a földközösség *általános* volta — „tulajdonos urak *Kővár vidékén ily dolgot* meg nem háborithatnak.“

Zaránd megyének egész azon részében: mely utóbb. Aradmegyéhez csatoltatott (Zaránd, Pankota, Magyarád, Csintye, Székudvar, Komlós, Gyulavarsány, Sikló Buttyin stb.) a fentebb ismertetett 1715. évi magyarországi összeírás szerint a nomád-földközösség dívott.

Kraszna megyében csak a Somlyó várához tartozó Bagoson említik 1594-ben ² hogy „az kinek egész nyila vagyon, melyet *fertonpénznek* is hinak, ők egész nyiltól 12 pénzt adnak.“

Közép-Szolnokban is csak egy 1568 évi ³ urbáriumból tudjuk hogy *Zilah városában* Czigányi és Egrespatak falvakban évenként feloszló nyilföldek voltak.

Végül a földközösséget az erdélyi fejedelmek korában mindig Erdélyhez tartozó *Máramaros* megyéből is tudjuk kimutatni, nevezetesen: *Máramaros-Szigeth városánál*, melynek 1622. évi statutuma ⁴ azt mondja hogy „ami, saját, város számára való nyilfüveket és földeket illeti, azokhoz az nemesség semmi közit nem avatja“. Másik 1680. évi ⁵ statutuma pedig az első foglalás ősi korába vezet vissza bennünket, mondván hogy: „az városnak *régi szokása* szerint is: ha valamely embernek földe mellett bokros erdő vagyon, azt a maga földéhez applicálhatja és irthatja, *míg egy szekerczével elhajithatna.*“

Azt hisszük, e temérdek adat után mind az erdélyi mind a magyarországi földközösségről most már el lehet hinni, hogy az nem a török hódítás következtében, nem máról holnapra keletkezett: Általános elterjedésére nem az adatok száma, hanem egymaga az a körülmény a leg-

¹ Gróf Kornis Itár.

² Urb. et Conscr. fasc. 113 no. 5.

³ Urb. et Conscr. Miscell.

⁴ Gróf Bethlen Itár. 1620. alatt.

⁵ *Kolozsvári és Óváry* i. m. III. 687.

hatalmasabb bizonyíték, hogy a földközösséget a *civilizációnak tűzhelyein: a városokban* is mindenütt megtaláljuk. Semmi kétségünk sincs tehát, hogy annak gyökereit e földnek ősi világában kell keresnünk.

V.

A középkori anyagra térünk által, de a mely még kisebb mértékben mondható teljesnek, mint a milyen az ujkori volt. Sok, nagyon sok levéltári kutatásra volna szükség, hogy a középkori adatokat csak némileg is teljesebben gyűjthetnők össze. E feladat nem egy emberre van szabva. Magunknak is — az Országos Levéltár középkori részén kívül — csak a már közzétett oklevés anyaggal kellett beérnünk, mely azonban így is eléggé bő és sok, eddig ismeretlen tanulságot rejt magában.

A földközösségre vonatkozólag az ebben s főleg annak Árpád-kori részében tömegesen található adatok történetíróink figyelmét idáig kikerülték; amit első sorban annak tulajdonítunk, hogy ezen intézménynek okleveleinkben egy egészen külön terminológiája van. Az egész adatot legelőször csak néhány specziális kifejezés tartalmazza, előbb tehát ezekről kell helyes fogalommal birni.

Szerencsénkre, a *középkori angol* földközösség analogiájából¹ — mely a miénkhez legjobban hasonlít — mind e sajátos kifejezéseket, s a mögöttük rejlő dolgot is könnyen megérthetjük.

Legfontosabbak a „*fyu*“, „*fyuketel*“, és „*fyunwztasa*“ magyar kifejezések, melyek középkori latin okleveleinkben előfordulnak.

Legelőször is az utolsó kifejezést vegyük bonczolás alá. A veszprémi káptalan mint közhitelű hely előtt 1297-ben² Kolin főesperes Sásdín lévő részét eladván, arról a káptalan nemcsak bizonyítványt állít ki, hanem mint odavaló földesúr az eladásba belé is egyezik, „fentartván — így szól a bizonyítvány — egyházunk jogát, abban t. i., hogy a kik egyházunk jobbágyai (ecclesie nostre familyis) közül ami földeket, szőlőket vagy egyéb más *jogokat* ős időtől fogva *elegyesleg a mit köznyelven „Fyunwztas“-nak hívnak* (mixtim quod vulgo Fyumoztas dicitur) ezentul a jövőben is ugyanigy birhassák“.

A latin bizonyítvány tehát e rejtélyes magyar szót a latin „*mixtim*“-mel mondja azonosnak, a mélyről mindenki tudja, hogy annyit tesz mint: *elegyesleg, elegyesen, vagy vegyesen*. De már e szavaknak a földekre s más birtoktárgyakra való vonatkoztatását, szóval a szó dologi értelmét

¹ *Seebomnak* már idézett korszakalkotó művén kívül, a terminológiára nézve az orosz *Vinogradoff*-nak „*Villainage in England*.“ Oxford. 1892. című s általános föltűnést keltő művét is ajánlhatjuk, a benne idézett oklevelek tömegénél fogva.

² Hazai okmánytár V. köt., 85. 86. l.

csak az érti meg, a kinek gazdasági ismeretei is vannak. Elegyesen birni földeket csak tagositatlan állapotban lehet, midőn az egy birtoktesthez tartozó földek mások földjei közt szétszórva, összekeverve fektüsznek. Különben az *elegyes* kifejezés Erdélyben a szétszórtságra általánosan hivatalos műszó gyanánt is szolgált. Mikor például 1658-ban¹ Sárd mezővárosában a fiscusnak földjeit másokétől elkülönítették, azoknak addigi szétszórtságáról azt mondják, hogy azok „*elegy* vadnak az nemes emberek földjeivel.“ Sepszi-Szent-György város 1700. évi összeírásában² azt olvassuk, hogy „határok, külön, semmi nincs, hanem Szepszi-Szent-Györgyfalva lakosaival s az ott lévő kenézek földjeivel *elegyesen* vagyon.“ Az 1713-iki küküllőmegyei összeírás³ alkalmával az összeírók nem tudták feljegyezni, hogy a désfalviaknak „határok hány köbölre exten-dálódhatnak, mivel feles (= sok) nemes ember lévén az faluban, *elegyes-leg* birják az határt“ stb. stb.

De a középkori latin oklevelek is érthetően körülírják a föld-elegyesség fogalmát: „mások földjeivel elegyesen“⁴ vagy „elegyesen más emberek földjei s egyéb jogai között“ stb.⁵ Mivel pedig — mint már tudjuk — a földek szétszórtságának eredete a földközösségre vezethető vissza, az elegyesség kifejezése a „mixtim“ szükségképen a földközösségre is alkalmazható. Ezért találjuk középkori oklevéleinkben ama kifejezést illetően körülírásokkal: „Azon földekkel s más jogokkal, melyeket eddig *elegyesen vagy tulajdonul* békességben birtak,“⁶ vagy „Bana vár földjén kívül, melyet *elegyesen és osztatlanul* birnak“⁷ stb.

Természetesen a földközösség megállapítására: a „mixtim“ szó egymagában elégtelen. Ahhoz bővebb körülírásokra vagy egyéb bizonyítékokra is van szükség. A rejtélyes „*Fyunwztas*“ azonban már nevében hordja e bizonyóságot. Mert e szó másik tagját az „wztas“-t másnak mint *osztás*-nak olvasni nem lehet, már pedig mivel e szót a „mix-im“-mel mondják azonosnak, elegyesség osztással csak a földközösség mellett képzelhető. Azokban a „fy“-val összetett kifejezésekben tehát a régi magyar földközösségnek *specziális műszavait* kell birnunk.

¹ Gyulafeh. kpt. lt. Prot. Neminem Laede: 101—371. lap.

² Erd. főkormsz. oszt.

³ Ugyanott.

⁴ Anjoukori Okmánytár I. 503. „Mixtim cum terris aliorum.“

⁵ Árpádkori Uj Okmánytár IX. 502. „Inter terras et alia jura aliorum hominum mixtim sitas.“

⁶ Hazai Okmánytár VIII. 152. „Cum terris ac alys juribus eorum que hactenus *mixtim vel privatim* pacifice tenuerunt.“

⁷ Knauz Mon. Strig. II. 195. l. „preter terram Castri Banya, que mixtim et pro indiviso possidebantur per eos“ és n. o. I. 535. l. „terras . . . pro indiviso ammixitas.“

Mi lehet most már ez a „fyu“ szó és dolog a földközösségnél? Azt már tudjuk, hogy a határ évenkénti ideiglenes felosztásánál mindenki, minden táblából egyenlő részt kapott. Ámde e részek egyenlőségét külsőképpen is megjelölni s addig is, a míg azok művelés alatt állottak, valamiképp biztosítani kellett. Az oroszok¹ e czélra leginkább mélyen szántott *barázdákkal* jelölik meg az ilyen parcellákat. De azért néhol itt is, Németországban² és Angliában³ pedig régen majdnem általánosan a parcellák közt bizonyos 1, 2 stb. lépés szélességben, egy semleges *gyepszalagot* (Grasrain vagy Tründelschlag, angolul lynch vagy balk) hagytak közbe, oly módon, hogy azt a szántásnál fölszántatlanul hagyták. A kisorsolt részek tehát addig, a míg művelés alatt voltak, csupa *füvel benőtt mesgyékkal* voltak egymástól elválasztva s megkülönböztetve.

A rejtélyes „fyu“ tehát nem más mint ez a *fü*, a „fyunwztas“ pedig *fün* vagy *füvönosztás*: a földközösségnek ősi magyar „terminus technicus“-a. A „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“-ban két helyen is⁴ helytelenül „fiu“-nak és „fiunosztás“-nak olvassák, aminek a földközösségnél semmi értelme. A *fü*-nek azonban rendkívül nagy jelentősége van itten, mert ez képviseli az egyeseknek *ideiglenes birtokjogát* a művelés alatt álló határrészekben, ellentétül: az egy tagban lévő s *állandó* határjelekkel (kövekkel, fákkal, dombokkal, árkokkal stb.) megkülönböztetett birtokok *örökös tulajdonjogával* szemben. S hogy ez csakugyan így van, czáfolhatatlan bizonyosság rá az: hogy a *füvönosztás* kifejezést ebben az értelemben összes középkori hatóságaink *hivatalos műszó* gyanánt használták, sőt azt latin nyelvre is lefordították, a magyar *fü*nek megfelelő latin *herba* szóval. Ezért találkozunk a XV. századtól visszafelé okleveleinkben oly sűrűn e szóval és származékaival, melyek minden esetben a földközösséget akarják kifejezni.

Innen vannak: a „herbali“ vagy „erballi distincione“,⁵ az „erballiter divisa“,⁶ „mediantibus erballibus divisionibus“,⁷ „herbales divisiones“,⁸ „sub herbali divisione“,⁹ „per herbas divisa“,¹⁰ „per erbas

¹ *Karelin* i. m. 35., 60., 61. l.

² *Hanssen* i. m. II. 309., 321. stb. l.

³ *Seeborn* i. m. 2., 4., 19., 119., 381., 382. l., sőt a 4. laphoz még rajzát is mellékeli.

⁴ i. m. I. k. 858. l. II. k. 1153. l.

⁵ Zalamegyei Oklétár, II. 233. l.; Dl. 7468; Nemz. Muz. saját ltára 1371.

⁶ Dh. 9269.

⁷ Haz. Okmt. II. 96. l.

⁸ U. o. II. 270. l.

⁹ Zalam. Oklt. I. 432. l.

¹⁰ Pannonhalmi ltár, Capt, 18. c.

adjacentibus“;¹ „cum herbis dividitur“;² „per herbas dividitur“;³ „mixtim et herbaliter“;⁴ „dividendo per jugera seu per Erbas“⁵ stb latin kitételek, de a melyeket latinból is magyarra csak az fordíthat le, ki földközösségünkkel tisztában van. Annýira, hogy az oklevélközlök se a szót, se a dolgot nem értvén, ama kifejezéseket valami nekik érthetőbbnek tetsző alakra például „a per jugera seu per Erbas“ kifejezést „per juga seu per hubas“-ra⁶ vagy a „limitaciones herbales“-t „verbales“-re⁷ torzították.

De minden nehézséget e terminológiában még most sem oszlattunk el. Midőn 1294-ben⁸ a nyulak-szigeti apácák az ő dorogi birtokukról Erzsébet királynőnek adománylevelét az alországbiró előtt felmutatták a bíró az 1272. évi adománylevelnek⁹ „cum herbis“ kitételét „mixtim quod vulgariter *fyu* dicitur“-kifejezéssel adja vissza. Ebben még nincsen semmi meglepő, mert hiszen tudjuk, hogy a herba, mixtim és fyu azaz fű azonos fogalmak. Ámde egy 1248. körüli oklevél¹⁰ a *fű* szót a latin „funiculus“-sal vagyis *kötél*-lel mondja azonosnak, sőt másutt¹¹ világosan meg van mondva, hogy „az ajkai nemesek egész földje elegendesen és olyan *felosztással*, melyet köznyelven *fűkötélnek* (*fyuketel*) neveznek — felosztva vagyon.“ Tehát a *fű*, fűvönosztás, és fűkötél fogalma mind *fedezik* egymást, de a kötelet még sem értjük. A „Magyar nyelvtörténeti szótár“, mely oly világosnak találta a fűt és fűvönosztás-t, a *fyuketel* szót még sem merte „fű-kötél“-nek olvasni, s azért egyszerűen kihagyta.

Azt már tudjuk, hogy a határt s annak felosztandó részeit többnyire kötéllel mérték, de itt erről nem lehet szó. Amaz 1248 körüli oklevélből ugyanis megtudjuk, hogy a veszprémmegyei Szöllöst a királyné a pannonhalmi apát s a keresztes lovagok jobbágyai birták közösen s a három földesúr abban állapodott meg: hogy Szöllös határából, mely

¹ Zalam. Okl. 521. l.

² Hazai Okl. 79. l.; Árp. Új Okmt. VIII. 396. IX. 91. l. *Knauz* Mon. Strig. 561. l.

³ Zalam. Okl. I. 7.

⁴ Fejér. Cod. Dipl. t. X. v. VI. 632. l. és t. X. v. VII. 374. l.

⁵ *Knauz*. Mon. Strig. II. 322.

⁶ Így közli Fejér. Cod. Dipl. t. VII. vol. V. 509. lapon a megelőző jegyzetben idézett s *Knauz* által helyesen kiadott oklevélben.

⁷ Anj. Okmtár VI. 608. l. — Szeretnők, ha ezental a t. oklevélkiadók e kifejezést, melyek oly rendkívüli fontossággal bírnak, ritkított betűkkel szedelnék.

⁸ Árp. Új Okmt. X. 278. l.

⁹ U. o. VIII. 396. l.

¹⁰ U. o. VII. 278. l. „de quadraginta funiculis quod vulgo *fyu* dicitur.“

¹¹ Haz. Okmt. IV. 147. l. „tota terra nobilium de Ayka *mixta* habentur (így) et divisa sunt (így) cum divisionibus vulgariter *fyuketel* nuncupatis“ — Zalam. Okltár I. 217. l. „(possessio) sit divisa cum divisione vulgariter *fyuketel* dicta.“

negyven fűkötelet tesz ki, hatot a királyné jobbágyai kapjanak. A földosztásoknál azonban, nálunk is, másutt is, mindig csak 6—10—12—24—30 stb. *öles* kölelet használnak, soha sem hosszabbat. Már most ha az oklevél Szöllös falu *egész határát* 40 fűkötél nagyságának mondja, lehet-e józanul fölteni, hogy itt a földosztásra használt kötél — ami a legmagasabb számitással is csak egy pár holdat tenne — forog szóban. A II. Endre korabeli váradi regestrumban¹ olvassuk, hogy egyvalakinek valami Deudas falu határában „egy kötélnyi (funiculus) joga van félekényi nagyságban“ s minthogy az Árpádkorban egy ekényi föld 120 vagy 150 holdat tett ki, tehát az illetőnek 60—75 holdra volt joga egy kötél után. De mivel Deudas falu határa közös volt: az illető azt a 60—75 hold földet nem egy tagban, hanem csakis a többi birtokosokkal elegyesen birhatta. A földközösségnél tehát a latin funiculus² s a magyar fűkötél alatt nem magát a földosztásra használt kötelet, hanem az osztáskor kapott *nyilat* kell értenünk, mely bizonyos számu, szétszórta fekvő hold földet, „in idea“ *kötött* együvé a kötélnek kötélek értelmében. A walesi földközösségnél is³ 12 ilyen hold együttvéve egy „tie“-t, azaz kötéletet tett ki. Innen van aztán az is, hogy a középkorban a földközösségben élő személyeknek birtokát a hatóságok csak holdszámokban,⁴ vagy részekben⁵ tudják kifejezni; hogy annak határait megjárni s leírni nem képesek,⁶ s legfeljebb a szétszórta fekvő parcellákat⁷ sorolhatják elő.

De okleveleinkben az ilyen nehezebben megközelíthető műsza-

¹ Endlichernél „Mon. Arp.“ Registrum Varad. 330. „jus unius funiculi ad dimidium aratrum.“

² Így kell érteni IV. László 1289. évi adománylevelének (Haz. Okmt. I. 78.) azon kifejezését is, hogy az adományozott várföldet az illető mint saját tulajdonát „adeo ut proprie possessionis terminis et funiculis intercepta“ birhassa. A bozóki apátság 1135-ik évi (Fejér. Cod. t. VII. vol. V. 103., 104. l. és Dl. 5775.) privilegiumában is a helytelen „cum villanis communem habere *füven*“ helyett *funem* olvasandó, a *fűkötél*, s nem mint Dr. Pauler Gyula („A magyar Nemzet Története az Árpádház királyok alatt.“ Budapest, 1893. I. k. 622. l. 569. jegyzet) állítja a fű, azaz szénafű értelmében.

³ Seebohm i. m. 121. l.

⁴ A „Numerus jugerorum“ sokszor fordul elő, lásd péld. 1296-ból: Fejér Cod. IX vol. VII. 723; 1284-ből: u. o. t. V. vol. III. 231. l. 1264-ből: u. o. t. IV. vol. III. 247—8. l. 1239-ből: Árp. Uj Okmt. VII. 79—80. l. stb.

⁵ A „pars“ is, lásd p. a sok közül 1284-ből: Fejér t. VII. vol. III. 89. l.; 1245-ből; *Knauz* Mon. Strig. I. 361. l. 1220 kör.: Árp. Uj Okmt. I. 93. stb.

⁶ Ezt jelentik 1350-ből: Haz. Okmt. II. 270. l.; 1346-ből: Zalam. Oklt. I. 432; 1329-ből: Haz. Okmt. IV. 147. l.; 1232-ből: Haz. Okmt. I. 11—2. l. stb.

⁷ Pél. 1296-ból: Fejér t. IX. vol. VII. 720—3. l.; 1271-ből: Árp. Uj Okmt. III. 268—9.; 1251-ből: Fejér t. IV. v. III. 89—90. l. stb.

vak és fogalmak mellett a földközösségre sok más világosabb kifejezést és vonatkozást is találunk. A legvilágosabb köztük az, midőn közös határokról, birtokokról van szó a latin *communis* (= közös) melléknév által kifejezve, tudósaink azonban, még ezt is, csökönyösen mindig csak az erdők és legelők közösségére értették.

Pedig ha a már elősorolt magyarországi és erdélyi adatokat most már a középkoriakkal vetjük össze, a földközösség mint egy soha meg nem szakadó láncolat tűnik fel történetünkben, melynek utolsó szemeit csakis az ókor homálya fedi el tekintetünk előtt.

Az országnak mindazon vármegyékben és vidékein, a melyekről századunktól kezdve visszafelé a mohácsi vészig, egy és más adatot felhoztunk, a földközösséget a középkorban szintén kitudjuk mutatni,¹ sőt néha ugyan abban a községben is. Így például 1354-ben² Szabolesban: Nyirbátor, Fejértó, Timár; 1337-ben³ Makó; 1318-ban⁴ az erdélyi Fejériben: Berve; 1284-ben⁵ Győrben: Ballony; 1280 körül⁶ Pestben: Némódi; 1209—1235 között⁷ Szabolesban: Nádudvar és Kolozsban: Moes községek éltek földközösségben és ugyanazt Moesnál egy 1641. adattal,⁸ a többenél pedig az 1715/20-diki összeírásokkal tudjuk bizonyítani.

¹ A rengeteg, de mégis egyoldalú anyag mellett, melynek ezek után inkább csak helytörténeti jelentőséget tulajdoníthatunk, állításomat elégnok tartom minden megyéről egy-egy adat idézésével támogatni: 1. **Abauj**: 1369-ből: *Kubinyi Monum.* II. 243. l. 2. **Arad**: 1337-ből a Csanádnemzetség birtokain Anj. Okm. III. 365—371. l. 3. **Bács-Bodrogh**: 1384-ből *Fejér Cod.* t. X. vol. I. 200. l. 4. **Baranya**: 1276-ből: *Árp. Új Okmt.* XII. 186. l. 5. **Bihar**: 1273-ból: *Zimmermann Urkundenbuch* Sieb. I. 123. l. 6. **Csanád**: 1337-ből: Anj. Okmt. III. 365—371. l. 7. **Fehér**: 1382-ből: Dh. 6868 és 1269-ből: *Fejér Cod.* t. IV. vol. III. 492. l. 8. **Győr**: 1240 körül: *Árp. Új Okmt.* II. 2, 15—17. l. 9. **Komárom**: 1264-ből: *Fejér Cod.* t. IV. v. III. 255. 10. **Közép-Szolnok**: 1432-ből: Dl. 27864. 11. **Kraszna**: 1423-ből: Dl. 29039. 12. **Külső-Szolnok**: 1420-ből: Dl. 10961. 13. **Pest**: 1487-ből: *Kovachich Formulae* S. S. 265. l. 14. **Szabolcs**: 1354-ből: Anj. Okmt. VI. 164. l. 15. **Tolna**: 1264-ből: *Fejér Cod.* t. IV. vol. III. 247—8. l. 16. **Zaránd**: 1526-ből: Dl. 26699. 17. **Zemplén**: 1358-ből: *Nagy Gyula Gr. Sztáray Okt.* I. 290. — Békés, Beregh, Borsod, Csongrád, Heves és Marmarosról ilyen középkori adat eddig nem került elő. Az erdélyi megyék közül: 1. **Deboka**: 1418-ből: Dl. 27450. 2. **Fejér**: 1337-ből: Anj. Okmt. III. 365—71. l. 3. **Kolozs**: 1368-ből: Dl. 27142. A **szász földre**: 1395-től Teutsch idézett cikkében, a **székelyekre** pedig a Székely Oktár I. és III. kötetében találunk adatokat. — Belső-Szolnok, Hunyad, Küküllő, Tordamegyékre, Fogarasra és Kővárra ilyen középkori adatok még nem kerültek elő.

² Anj. Okmt. VI. 164. l.

³ U. o. III. 365—71. l.

⁴ *Zimmermann Urkb.* I. 333. l.

⁵ *Fejér. Cod.* t. V. vol. III. 231—2. l.

⁶ Dl. 25035.

⁷ Nádudvarra: *Váradí Registrum* 157; Moesra: u. o. II.

⁸ Gróf Kornis Itár.

De ez inkább csak kuriozum. A földközösség akkora intézmény, hogy azt egyes helyekhez kötni nem lehet s ha tesszük is, csak kénytelenségből, ott, a hol más általánosabb értékű adatok hiányoznak. Különben ha bárhol csak egy két helyen tudjuk is kimutatni, kétségtelen, hogy a földközösség nem csak ott, hanem egész nagy területeken volt elterjedve, mert hiszen az sehohsem mint valami újítás, hanem mint egy mindinkább tért vesztő, primitív intézmény jelentkezik. A szakadatlan folytonosságot tehát inkább azzal bizonyíthatjuk, hogy ha mindig régibb és régibb korba menvén vissza: a földközösséget hazánknak mindig nagyobb és nagyobb területén látjuk elterjedve. Így a mohácsi vésztől visszafelé számítva: a XV. században: *Pozsony*¹ és *Zala*² megyékben; a XIV. században: *Vas*,³ *Hont*,⁴ *Szathmár*,⁵ *Veszprém*,⁶ *Ung*,⁷ *Sáros*,⁸ *Krassó*,⁹ *Temes*,¹⁰ *Somogy*,¹¹ *Liptó*¹² megyékben; a XIII. században a tatárjárás után: *Szepes*,¹³ *Esztergom*,¹⁴ *Zólyom*,¹⁵ *Bars*,¹⁶ *Nógrád*,¹⁷ *Gömör*¹⁸ megyékben s végül a XIII. századnak a tatárjárás előtti korában: *Nyitra*,¹⁹ *Mosony*,²⁰ *Thíróc*²¹ és *Soprony*²² megyékben találjuk első nyomát a földközösségnek, tehát annak még a XIII. század elején az egész országban²³ általánosan elterjedve kellett lennie.

¹ 1416-ból: Hazai Okmt. III. 302. l., a Csallóközben.

² 1406-ból: Nemz. Múzeum saját ltára; a Salamonváriak és Reznekiek birtokain.

³ 1374-ből: Zalam. Oklt. II. 120. l. a rohonci uradalomban.

⁴ 1369-ből: *Kubinyi* Mon. II. 244. l. Cseri birtokon.

⁵ 1354-ből: Anj. Okm. VI. 164. a Báthoriak javain.

⁶ 1350-ből: Haz. Okmt. II. 270. l. Balatonfő-Kajáron.

⁷ 1343-ból: Anj. Okmt. IV. 332. l. Csicseriek birtokain.

⁸ 1343-ból; U. o. IV. 335. l. Csicseriek birtokain.

⁹ 1337-ből: U. o. III. 365—71. l. Csanád nemzetség birtokain.

¹⁰ 1337-ből: U. o. III. 365—71. l. Csanád nemzetség birtokain.

¹¹ 1310-ből: U. o. I. 200. l. A pannonhalmi apátság javain.

¹² 1304-ből: M. Tört. Tár. IV. 30. Szelmicze községben.

¹³ 1299-ből: Haz. Okmt. VIII. 401. l. egy szepességi nemesi birtokon.

¹⁴ 1292-ből: *Knauz* Mon. Strig. II. 322. l. „Zamard“ községben.

¹⁵ 1287-ből: Árp. Új Okmt. XII. 453. l. Radonán.

¹⁶ 1275-ből: Árp. Új Okmt. IX. 134. l. „Buri“ községben.

¹⁷ 1249-ből: *Knauz* Mon. Strig. I. 381. l. Rendvégen.

¹⁸ 1244-ből: Haz. Okmt. VIII. 43., 44. l. egy várjobbágyi birtokon.

¹⁹ 1233-ból: Árp. Új Okmt. I. 315. l. a semptei várjobbágyok földjén.

²⁰ 1232-ből: U. o. VI. 509. l. Csunyon.

²¹ 1230-ból: *Engel* Mon. Ung. 100. l. a mai Folkusfalván.

²² 1226-ból: Árp. Új Okmt. I. 167. l. Viczán. (Az évre nézve v. ö. u. o. II. 24., 55. l.)

²³ Árva, Torna, Trencsény és Ugoicsa megyékre ilyen adatok eddig egy korból sem kerültek elő, de mi ezt csakis a véletlennek tulajdonítjuk, rendületlenül meg

A közös birtoklásnak általánossága azonban ennél sokkal hathatósabban tűnik ki, ha birtokviszonyaink fejlődését vesszük szemügyre.

A *nemesi* birtok tudvalevőleg kétféle volt. Legnagyobb része földesúri ezimen: a jobbágyok telkeiből s az azok után járandó kültelki illetőségekből; hasonlíthatatlan kisebb részben pedig a szintén jobbágyok által művelt, de mégis egészen a nemesek saját kezelése alatt lévő ugynevezett allodiális földekből állott. Mindezekben — így tanítja Werbőczy s összes törvényeink — a nemesek valóságos tulajdonjogot élveztek, de ez az elv csak a római és hűbéri jogból származott át hozzánk, a gyakorlatban másképp volt, s ez aztán egészen más eredetre is utal.

Azt már láttuk, hogy a földközösség, a földesuraság alatt is nagy mértékben volt elterjedve, amiből természetesen az következik, hogy annak eredetileg minden községben így kellett lennie. Sőt temérdek helyen: több földesúr mellett is sokáig osztatlan maradt a községi határ. Még a XIV. századi osztálylevelekben is egészen általános az a formula, hogy a szántó- és egyéb földeket a nemes osztózó felek („terrás arabiles stb. ad communem usum deputassent“) közre hagyják és csakis a faluszeren álló belső telkeket („loca sessionalia“) osztják meg maguk között.

De nem egy példát hoztunk fel már arra is, hogy nemesek is élnek földközösségben. Ez magától érthető a tiszta nemes községeknél, melyeknek nemes lakói parasztok módjára földjeiket maguk művelték; azt azonban, hogy az erdélyi városoknak nemes lakossága, mint már említettük, a polgárokkal egyenlően részesül a határ közös használatában, már csak úgy lehet megmagyarázni, hogy itt eredetileg polgári elemmel van dolgunk, mely csak később kapott nemességet. S ugyanezt a falvaknál is tapasztaljuk és pedig annál sűrűbben, mentől régibb korba megyünk vissza. Nem szólunk azokról az esetekről,¹ midőn nemes ember paraszttelken lakván, telke után természetesen a falu többi lakosaival egyenlő nyilban részesült. Előjön az is, hogy az uraság tisztjei,² cselédei³ szintén kapnak nyilat. De a legsajátságosabb mégis az, midőn maga a földesúr a saját parasztaival él közösségben. A

levén győződve, hogy a földközösségről most már felvilágosított kutatók e hézagokat csakhamar be fogják tölthetni. A mi pedig a régi *Szlavoniát* illeti, arra nézve már most is vannak adataink, de ezeket majd csak akkor dolgozom fel, ha majd a *nemzetiségi földközösségről, Horvátországról* is lesz szó, kimutatván, hogy míg itt csakis ezt a formát, Szlavóniában csupán a *faluközösséget* találjuk, a mi a két területet egymástól élesen megkülönbözteti s két különböző eredetre utal.

¹ Táblai Oszt. Inquis. Tab. 17 no. 743. Gr. Kornis Itár. 1592.; Nádudvary Itár 1575. stb.

² Gr. Bethlen Itár. 1584.

³ Családi Itarak. Andrássy lt. f. 11 no. 18.

még a nemes ember is csak olyan tagja volt a községnek mint más, s csak azután mint olyan vált ki annak kötelékéből. Magára a kiválásra a legvilágosabb példákat ott találjuk, ahol a lakosság rendi állása legtovább maradt meg homogénnek, vagyis a felvidék északibb részein: Liptó, Thuróc, Zólyom stb. megyékben. A nemesség itt, — s akkor is csak szolgálmányokhoz kötött lokális nemesség — csak a XIII. század óta keltezhető, mely csekély kivétellel a benszülött paraszt elemből keletkezett. Midőn tehát valamelyikük nemességet kap,¹ addig birt nyilat kiveszik a falu közösségéből, kihasítják egy tagba, ellátják állandó határjelekkel, s így az illető birtokával együtt a községből kiválik. De egyáltalán, az egész XIII. században, ugyszólván az egész nemzetet, az ország legkülönbözőbb rendű és rangu osztályait, a földközösség alapján álló községek kötelékei közt² egymással össze-vissza keveredve

¹ A sok közül lásd p. 1304-ből: M. Tört. Tár IV, 30. l.; 1298-ból: *Fejér Cod.* Dipl. t. VI. vol. II 161; 1296-ból: u. o. t. VII. v. II. 252; Hazai Okmt. VIII. 386; 1295-ből: Árp. Uj Okmt. V. 140; 1287-ből: u. o. XII. 453. l.; 1279—83 közt: M. Tört. Tár IV. 10; 1278-ból: *Fejér Cod.* t. V. v. II. 444—445 l.; 1264-ből: u. o. t. IV. vol. III. 195. l.

² A következőkben megkísérlem e nagy anyagot csoportosítani:

Igy találjuk földközösségben például 1424-ben (Fejér X. v. VI. 629.) Faddon a fehérvári káptalan jobbágyait a vránai perjellel. — 1352-ben (Haz. Okm. II. 95.) a pannonhalmi apát jobbágyait Nagy-Écsen, Tarjánban egy főnemessel. — 1350-ben (Haz. Okm. II. 270.) Bakonybéli apátság népei Kajáron a Torvajai nemesekkel. — 1344-ben (Zichy Okm. II. 136.) egy főnemes jobbágyai Bécson a királyi lovászok és erdőesőszökökkel. — 1332-ben (Fejér VIII. v. III. 585.) Bakonybéli apát emberei Noszlopon a Noszlopiakkal s a királynő népével. — 1327-ben (Haz. Okm. I. 154.) a királynő szolgálói a Pázmányon lakókkal. — 1320-ban (Zalam. Okl. I. 155.) Péter mester Kéken a veszprémi káptalan s a tilhanyi apátság népeivel. — 1319-ben (Anj. Okm. I. 503.) a Himfyek ősei Szárberényben a veszprémi püspök és mások jobbágyaival. — 1310-ben (Anj. Okmt. I. 200.) a pannonhalmi apátság győriki egyházi nemesei az apátság méhesi, csikali jobbágyaival. — 1291-ben (Knauz. Mon. Str. II. 292.) az esztergomi érsek népei Nándoron a király udvarnokaival. — 1290-ben (Fejér VII. v. II. 129.) a királynő szolgálói Jutason az ottani nemesekkel. — 1289-ben (Haz. Okm. I. 78.) Rajkiak Buken földön a zalai vár népeivel. — 1287-ben (Árp. Uj Okmt. XII. 453.) Dénes nemes Radonán a királyi halászokkal. — 1284-ben (Haz. Okm. VI. 308.) a királynő börtönőrei az atádi nemesekkel. — A győri várszolgák (Fejér V. v. III. 231.) Ballonyon a győri egyház harangozóival. — 1281-ben (Árp. Uj Okm. IV. 231.) a péceselyi nemesek a szentgáli királyi kutyapecezőekkel. — 1280 körül. (Dl. 25035.) A király börtönőrei Névegen az ottani nemesekkel és a fehérvári várszolgákkal. — 1280-ban (Knauz Mon. Str. II. 124 és 195.) Egy esztergomi kanonok Hetényben a király lovászaival és börtönőreivel, a komáromi és banai várak szolgálóival. — 1278-ban (Haz. Okl. 79.) A királynő szakácsai Dorogon az esztergomi káptalan jobbágyaival. — 1277-ben (Árp. Uj Okmt. XII. 206 és 299.) Sándor nemes Bábonyban a királynő szőlőművesével. — 1276-ban (Árp. Uj Okm. XII. 186.) A koazdi várjobbágyok Boxa faluban a Némefi nemesekkel.

találjuk. Főrangyak, kisenemesek, az összes egyházi testületek, vagy maguk, vagy jobbágyaik személyében: a király udvarához tartozó s a legkülönbözőbb foglalkozásra rendelt népeivel: udvarnokok, fegyvernökök, tárnokok, lovászok, halászok, szakácsok, vadászok, solymárok, kanászok, igriczekkel stb. vagy a királyi várak nemeseivel: a várjobbágyokkal és a várszolgákkal s mindezek ismét egymással, mindenféle rangban és állásban ~~faluközösségek~~ szerint csoportosulnak, birtokaikkal egyetemben, természetesen úgy, hogy egyéni tulajdont nem ismernek, s a határt közösen élik egymással. Ezért volt, hogy már II. Endre s különösen IV. Béla királyaink legalább a királyságnak saját birtokait és a várföldeket igyekeztek elkülöníteni. Királyi biztosokat küldtek ki tehát országszerte, kik első sorban a magánosok birtokait, a várak és a király embereitől, ezeknek birtokait ismét az illetőknek különböző állása és rendje szerint elkülönítették egymástól, a földközösség mellett bitorolt vagy elhomá-

— A királyi herceg emberei Csúzon (Haz. Okm. I. 66.) a királyi tárnokokkal és tárnokjobbágyokkal (tárnoknemesekkel). — A somogyi várszolgák Peszejen (Árp. Uj Okm. XII. 166.) egy somogyi várjobbágygyal és a király szentség-hordozó embereivel. — 1275-ben (Árp. Uj Okm. IX. 136.) A Szalók nemzetségbeli nemesek Eszényen a király szolgálmányosaival. — 1274-ben (Haz. Okm. VIII. 165. l.) A somogyi várszolgák Kölkeden a somogyvári convent s a veszprémi káptalan jobbágyaival. — A királynő szolgálói Cséven (Árp. Uj Okmt. IX. 91.) az odavaló nemesekkel. — 1273-ben (Haz. Okm. VII. 144.) A somogyi várszolgák Décsén Roh főnemessel. — A váradai püspök jobbágyai (Zimmermann Urk. Sib. I. 123.) 9 biharmegyei faluban a váradai káptalan embereivel; Fugyiban pedig mindkettőnek emberei a király szolgálóival. — 1272-ben (Fejér VII. v. IV. 146. és v. V. 375.) A Salamon nemzetségbeli nemesek Tótin a királyi herceg embereivel, kir. udvarnokokkal és a győri káptalan jobbágyaival. — 1269-ben (Fejér IV. v. III. 492.) A királyi lovászok és tárnokok Tófalun a győri egyház nemesével és a Csák nemzetségbeli Germán ispánnal. — 1268-ban (Haz. Okm. III. 14.) János főúr Megyeren a somogyi várnéppel. — A vasvári várjobbágyok Gencsen (Haz. Okm. I. 38.) az odavaló nemesekkel. — 1263-ban (Knauz Mon. Str. I. 491.) a honti vár szolgálói Gyürkin az esztergomi egyház népével. — 1261—70 közt (Fejér V. v. I. 208.) A szoligayőri vár szolgálói Kuldón a királyi tárnokai és börtönőreivel. — 1258-ban (Árp. Uj Okm. II. 313.) a bakonybéli apát emberei Tarjánon egy főúrral és várszolgákkal. — A pannonhalmi apát jobbágyai Tönyén (Árp. Uj Okm. II. 309.) a Győr nemzetségbeliekkel és a zselizi apát népével. — Marcell főúr fiai Keszin (Fejér VI. v. II. 384. és Dl. 471.) Szoligayőr, Bana és Komárom várak szolgálóival. — 1251-ben (Haz. Okm. VII. 42.) Nemesek Palkonyán a zalai várjobbágyokkal. — 1249-ben (Árp. Uj Okm. VII. 288.) a pannonhalmi apát emberei Scelch-en a karakói várjobbágyokkal. — 1248-ban (Fejér VII. v. III. 32.) a komáromi várszolgák Árpán a királynő börtönőreivel. — 1244-ben (Árp. Uj Okm. VII. 178.) Az esztergomi keresztes lovagok népe Bajnán a Sártivánvece és a Katapán nemzetségbeliekkel és a királynő szolgálóival. — 1240 körül (Árp. Uj Okm. II. 2—22.) A pannonhalmi apát népe Inön: a fehérvári káptalan jobbágyaival, várszolgákkal és királyi udvarnokokkal; a Zala mellett egy faluban: az ottani nemesekkel, a zalavári szolgálókkal és a szentgotthárdi apát embereivel; Megyeren: a fehérvári káptalan népével s a somogyi várszolgákkal; Szöllösön:

lyosult birtokjogokat megvizsgálták, s a megfelelő birtokrészt vagy egy tagba hasították ki, állandó határjelekkel ellátva, avagy ha az illető addigi társaival továbbra is földközösségben akart maradni, legalább oklevelet állítottak ki részére jogának örökös bizonyosságául. Majdnem egy félszázadba került, míg a királyi biztosok e munkálattal elkészülhettek. Nem a földközösséget, hanem a heterogén elemek közösségét szüntették meg, de azt is csak nagyjából, mert sok helytt¹ kénytelenek voltak meghagyni. A várak s a király emberei annyira hozzászoktak már az egész határ közös használatához, hogy ha abból főleg valami nagyobb részt — így panasztak a biztosoknak — állandóan kihasanának, mindnyájuknak tönkre kellene jutniok.

Nem is csodálkozhatunk ezen, mert az akkori gyér népesség, és tökehiány mellett az emberek a földet csakis közös erővel voltak képesek művelni, s munkájuk gyümölcsének és személyüknek csak a község

a templáriusok jobbágyaival. — 1239-ben (Knauz Mon. Str. I. 330.) A komáromi várszolgák Anyalán a szolgagyőri és banai várszolgákkal. — A pannonhalmi apát emberei Kajáron (Árp. Uj Okm. VII. 79.) az odaváló különböző rendű lakosokkal. — 1237-ben (Árp. Uj Okm. II. 55.) a pannonhalmi apát népe a Sárviz mellett királyi lovászokkal. — Veszprém városában (Haz. Okm. V. 17.) az ottani főesperes, a veszprémi várjobbágyok és várszolgákkal, a királynő és királyi herceg népével, királyi udvarnokokkal és még másokkal. — Borhodon (Haz. Okl. 4.): főnemesek a somogyi várszolgákkal. — 1236-ban (Kubinyi Mon. I. 14.) egy főur Jenőn a bihari várszolgákkal királyi udvarnokokkal s még más népekkel. — 1234-ben (Zalam. Okl. I. 7.) Piliske melletti Szent-Mihályon a Hahold nemzetségbeliek a király udvarnokaival. — 1233-ban (Árp. Uj Okm. I. 315.) a pannonhalmi apát népe, azon a földön, melyet Smaragd főur adományozott oda az apátságnak, a sempthei várjobbágyokkal. — 1220-ban (Árp. Uj Okm. I. 169.) Pannonhalmi apátság jobbágyai Fényfaluban a király udvarnokaival, a királynő szolgálóival és a veszprémi várszolgákkal. — 1218-ban (Knauz Mon. Str. I. 218., az esztergomi érsek emberei Gamason a király udvarnokaival. — 1217-ben (Haz. Okm. V. 7.) a veszprémi püspöki jobbágyok Tolvajon a pozsonyi várnéppel. — 1214-ben (Haz. Okm. V. 6.) a pannonhalmi apát népe Kapoleson az idevaló nemesekkel, a király kamarásaival és szolgálóival, és a királyi herceg vizezelléireivel. — 1211-ben (Tkalčić Mon. Eccl. Zagr. I. 25.) Szlavóniában, az egész Gora megyében, mindenütt a legkülönbözőbb rendű népek földközösségben (terrarum intermixonem) élnek. — 1197 körül (Haz. Okm. VIII. 12.) az aradi káptalan emberei Sároson a bihari vár vadászaival. — 1113-ban (Fejérvataky. Kálmán király Oklevelei 57—61.) a zobori apátság jobbágyai, Bajmócskán: a galgócei várszolgákkal: Kaplaton: várnéppel: Vecsén: a győri vár embereivel: Staul-on az odaváló nemesek és a nyitrai vár kamarásaival. — 1109-ben (Fejérvataky i. m. 34.) a veszprémvölgyi apácák Sarlóson: a pécsi püspök embereivel: Padragon: Padrag nemesnek fiával. — 1015-ben (Mon. Vaticana. Series I. t. IV. Bullae Bonifacii IX. 575.) a pécsváradi apát népe Szegzárdon a király szolgálóival.

¹ Például 1268-ban: Hazai Okmt. III. 14., 15., 27—29., 275 l.; 1258-ban: *Fejér Cod.* VI. v. II. 384—5. l. és DI. 471.

nyújthatott védelmet. Az ilyen községek tulajdonképen nem voltak mások, mint a legkülönbözőbb elemekből a földnek közös használatára összeállott *társaságok*, latinul is úgy nevezik őket: „*consortium*“-oknak,¹ „*societas*“-oknak.² Keletkezésükre álljon itt egy-két példa. A tatárjárás alatt például három zalamegyei nemes³ kevesen, lévén, félelmükben a karkai határörökhöz csatlakoztak földjükkel együtt és sokáig azokkal éltek közösségben. A veszprémmegyei Zsörkön 1284-ben⁴ az odavaló nemesek egy városi embert fogadnak a maguk közösségébe akkép: hogy három birtokból a hatodik, egyből pedig a negyedik részt adják el neki s azoknak határát ezentul együtt élik.

Innen van aztán, hogy minden új tag belépéséhez az egész község beleegyezése volt szükséges. Midőn pl. 1271-ben⁵ Veszprém városában egy prépost ottani kuriáját 100 hold földdel rokonának ajándékozta, az átadásnál a város összes lakói megjelentek s őt ünnepélyesen községük tagjául s társukul elfogadták. Ámde az árnyékoldalak sem hiányoznak. Sokkal több az olyan adat, melyből világosan látjuk, hogy az ilyen egyes társaságokban elébb-utóbb a személyes szabadság teljes bizonytalansága s a birtokjogok feneketlen zürzavarra állott elő. A II. Endre király korából származó váradi regestrum tele van ilyen esetekkel. Mivel t. i. az ilyen földközösségben élő társaságokban senkinek tulajdona nem volt, csak *joga* bizonyos nagyságu földrészhez, de az nem ökleveleken alapult, hanem csak a község tagjainak köztudatában élt, természetes: hogy a kit a község társaságából kizárni akart, arra egyszerűen csak azt fogta rá, hogy nem közzéjük való. „*Extorris*“-nak = földnélkülinek nevezték latinul, bizonyosan a latin „*terra*“ (föld) után, mert ellentéte⁶ a „*conterraneus*“ volt, vagyis az, aki másokkal jogosan élt földközösségben. Viszont sokszor, hogy mások tulajdonát a maguk közösségébe kaparithassák, annak például nemes birtokosáról a községbeli parasztoznak elég volt azt állítaniok, hogy velük egyenlő sorsu ember és bizony alig védhette magát. A bírák is ügyét sokszor csak az Isten ítéletére bízhatták.

De ez a képe a társadalomnak csakis későbbkori fejlődés lehet.

¹ 1344-ben: Zichy Okmt. II. 136. l.; 1257-ben: Árp. Uj Okmt. VII. 486. l.; 1209—35 közt *Endlicher*-nél Váradi Regestrum 240, 291 stb.

² 1292-ben: *Knauz* Mon. Strig. II. 322. l.; 1284-ből: *Fejér* Cod. t. VII. vol. III. 89. l. stb.

³ 1257: Árp. Uj Okmt. VII. 486. l.

⁴ *Fejér* Cod. t. VII. vol. III. 89. l.

⁵ Árp. Uj Okmt. III., 168—9. l.

⁶ A kettőt együtt lásd Váradi Regestr. 340. sz., nemkülönben a 7., 11., 17., 79., 157., 291., 323., 358. sz.

Az eredeti forma elfajulásának kellett lennie, hiszen máskülönben, ilyen állapotában, oly soká nem is tarthatta volna magát. A XIII. századi községeket: mint a föld közös élvezetére alakult szervezeteket találjuk, pedig a föld mint a községtagok közti *kapcsolat* csak később vált ilyené. Volt idő, midőn a földnek és földbirtoknak semmi becse sem volt, csak a rajta élő *embereknek*. Innen van, hogy az egyházak részére adott XII. és XI. századbéli alapító- és adománylevelekben, királyaink csakis — s legtöbbször névleg is elősorolt — szolgálakat adományoznak. Földről, birtokról szó sincs. Minek is lett volna? Elég volt akkor a falu és a szolga nevét tudni, földet úgy is osztott neki a község. Vagy ha ezekben az adományokban elő is fordul olykor birtok, az vagy *predium*, azaz akkori értelemben: olyan falu, melyet egész határával együtt adományoztak oda s mely ilyenformán többé semmiféle más földesur jobbágyaival földközösségben nem lehetett; vagy csak 1—2— stb. ekényi területű föld, tehát nyilván birtokrész: az illető szolgálknak nyila, fűkötele. S hogy a birtokjog ekkor még mennyire nem a földön, hanem a személyen alapult, annak az aradi káptalan 1197. évi birtokmeg-erősítő oklevele¹ érdekes példáját nyújtja. Ebben az egyház jobbágjai minden falunál, szintén névszerint számláltatnak elé, de a névsorok után ez van írva: „Ezek mindegyikének nyila van a falubeliekkel, és ha az ő számuk gyarapszik, a nyilak is ahhoz képest gyarapodnak.“ Azon fordult meg tehát akkor az egyházi birtok sorsa, nő-e vagy fogy-e szolgálinak száma valamely helyen, mert ha utód nélkül találtak kihalni, akkor az egyház azzal, abban a faluban *földbirtokát is elvesztette*. Így veszett el az egyházi birtoknak jelentékeny része,² mert az ősi alapítólevelekben elősorolt falvakból később már sokat nem találunk meg az illető egyház birtokában.

És ebben a korban még a kihalt jobbágý helyébe senki sem telepíthetett mást, mert az emberek még az egy közös óstól való le-származás alapján csoportosultak községekké. Itt aztán már az egyén szabadságát, rendét, állását, birtokjogát, a község nemzedékről nemzedékre hiven és igazán tarthatta nyilván, oklevélre senkinek se volt szüksége, mert mint egy családban a község tagjai közti kapcsolatot a vérrokonság s nem a föld képezte. Maga a földközösség

¹ Még kiadatlan töredéke az Orsz. Levéltárban Dl. 28867. sz. „Unusquisque istorum sortem habet cum villanis et si numerus ipsorum creuerit crescunt et sortes.“ Vagy: „Isti habent terram communem cum villanis ejusdem ville, et si numerus eorum augmentabitur, debent eis augmentari et sortes.“

² Ennek s a teljesen ingatag birtokjognak kell betudni az egyházi alapító leveleknél történt legtöbbnyire jóhiszemű hamisításokat, mert nem új birtokok szerzéséről, de a régi veszendőbe menő birtokok megmentéséről volt szó.

is innen veszi eredetét. Mert hiszen csak a teljes megtelepedéssel válik ki lassankint a földnek fontossága,¹ nálunk pedig akkor még a nomád földközösség dívott abban a legősibb alakjában, mikor t. i. az óriási határookban a művelés, az egész falu népével együtt egyik helyről a másikra vándorolt, mert ez az értelme Szent László ama törvényének, hogy a falvak ne távozzanak messze templomaiktól.

A föld semmi sem volt tehát, az ember volt minden, de nem az egyén, hanem az egy őstől leszármazóknak kompakt zárt testületei. Hiszen maga a magyar király is sokáig csak a magyarok királyának² czimezi magát pecsétein és okleveleiben,³ és nem Magyarország királyának. Mert hogy mi volt akkor még az ország, azt e szónak eredete mutatja meg igazán. Nyelvészeink⁴ kimutatták, hogy az ország nem más mint *úrság*. De ez a szó a *lengyelbe* is átment, még pedig olyan értelemben, amiből eredeti rendeltetéséről még világosabb képet nyerünk. A lengyel „ország” szó annyi mint „Begleitung, Gefolge”⁵ tehát az ország eredetileg nem volt más mint az úrnak: *a királynak kísérete*. És csakugyan XII. és XI. századbeli királyainkat mindig így találjuk: a maguk comeseitől ispánjaitól — úgyszólván — cselédeitől körülvéve. Ezen, saját udvari embereikből emelkednek ki lassankint a nádorispán, országbíró, s a többiek az első országos méltóságokká.

S hol volt a nemzet? Maga e szó eredete mutatja, hogy akkor még csak *nemzetségek* voltak: a honfoglalók utódai, kik a közös leszármazás szerint kisebb-nagyobb zárt csoportokra voltak tagolva. Hogy földközösségben éltek, azt már tudósaink is elismerték, de ennek szerepéről, majd csak máskor, a nemzetségi földközösség tanulmányozásánál az ősi magyar népjoggal kapcsolatban fogunk foglalkozni.

De a földközösség, e hazában, még a honfoglalásnál is régiebb intézmény. Tudjuk, hogy a magyarok szlávokat talál-

¹ E gondolatot gyönyörűen fejti ki korunk legnagyobb jogtörténésze: *Sumner Maine* „Early History of Institutions. London. 1875.” című munkájának III. fejezetében.

² Angliában is csak János király volt az első ki a XII. század végén Angolország királyának czimezte magát. Lásd *Sumner Maine* i. m. 73. lap.

³ Tudom, hogy hiteles, de *nem* eredeti oklevelekben a „Rex Hungariae” is előfordul. De én ezt csak az eredeti eltorzításának rovom föl a „Rex Hungarorum” helyett, mert különben is a pecséteken *csakis* az utóbbi czímet találjuk. Lásd különben *Dr. Fejérfataky L.* érdekes fejtegetéseit „Kálmán király oklevelei” című munkája 75. lapján és még inkább a „Turul” 1892. évf. 133—8. l. között cikkében.

⁴ Lásd *Munkácsi Bernát* cikkét az „Ethnographia” 1893. évi 7—8. füzetében.

⁵ *Miklosich*. Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien, 1886. 226. l.

tak itten, már pedig minden szláv népről kimutatták, ¹ hogy kezdetben mindnyájan földközösségben éltek. *Hyginus* egy római gazdasági író ² mondja, hogy Traján császár a római hadsereg veteránjainak Pannoniában is adott földeket, kik azok után *holdanként* bizonyos bért fizettek. A híres angol agrártörténész *Seebohm* pedig bebizonyította, ³ hogy a veteránok ezeken a bérföldeken mindenütt földközösségben éltek. Ugyanezt a rómaiak által meghódított barbár népekről is tudjuk. Legalább hazánkban a Duna partjain tanyázó *gétákról* maga *Horácius* (Od. III. 23.) is énekei, ⁴ hogy:

Et rigidi Getae
Immetata quibus jugera liberas
 Fruges et cererem ferunt;
 Nec *cultura* placet longior *annua*
 Defunctusque laboribus
 Aequali recreat sorte vicarius.

A határnélküli holdak, az évről-évre helyet változtató földműveléssel együtt, világos utalás a géták nomád földközösségére.

Adataink messzibbre már nem érnek, de célunkat elértük, abban a hiszemben, hogy a földközösség folytonosságát hazánkban az ókortól kezdve a legújabb korig bebizonyítanunk sikerült.

¹ Lásd *Pervolyf* művében: „Szlavjane, ich vzaimntija otnosenija i szvjazi.“ Varsó. 1886. I. köt. 111—125. l. és *Kovaljevskij*. „Pervobütnoje Pravo.“ Moszkva 1886. I. k. 1—89. l.

² Idézve *Wenzel*. Magyar Mezőgazd. Tört. 44—45. lapján jegyzetben.

³ *Seebohm*. i. m. 272—289 l.

⁴ *Laveley*. i. m. 87. l.

(Felolvasta *Paikert Alajos* a Történelmi Társulat 1894. okt. 4-én tartott választmányi ülésén.)